

Жамбы атты ру бәйгі жасаймын деп
Бір карағай тігіпті биік қылып.

Ол жерге тағы келді ел жиылып,
Құдаға бір қыз үшін көп сиынып,
Қалтаға ат басындай алтын салып,
Қарағайдың басына қойды іліп.

Алтынды карағайға асады енді,
Мергендер мылтықтарын басады енді,
Оқ тиіп біреуміз өлерміз деп,
Қорқақтар быт-шыт болып қашады енді.

Атады талай мерген мылтық алып,
Барады талайының көңілі қалып,
Үш жүз мерген жиыпты Шынтемірхан,
Тамам жұрт қарап тұрды көзін салып.

Барады ақку атқан оған таман,
— Мергендер, келмеді ме бұған шамаң?
Бәрін де түсіре алмай шаршадыңдар,
Кезекті атуға енді берші маған.

Атып болсаң, бәрін де былай тұрғын,
Сіздер шын өнерімді сынай тұрғын.
Жамбыны бір атқаннан мен түсірсем,
Ыза болып бәрін де жылай тұрғын.

Ақку атқан келеді мылтық алып,
Кезек берді баршасы қарай қалып,
Көздеп тұрып мылтықты басып еді,
Оғы кетті жамбыны жұлып алып.

Жаратқан барша жанды жаббар алла,
Әрқашан жалғыздарға болған пана,
Жамбыны бүгін түсте атып еді,
Келесі күн түседі сол уағында.

Кешегі атқан жамбысы бүгін келді,
Барша жұрт мұны көріп қайран болды,
Бәйгіні төртке дейін алғаннан соң,
Сандалып Шынтемірхан қайғыланды.

Сонда елін Шынтемірхан жиып алды,
Ұлық, кішік бәріне ақыл салды,
Басындағы азғырып ақыл айтқан
Қасына Орман дейтін биін алды.

— Би едің, өзін қазы, ақылың дана,
Қорқытты ғой мені енді осы бала,
Отыз күндей тоқтаттым амалменен
Бір ақылды тапсаңшы тағы жаңа.

Орман би сөз сөйледі сабыр қылып,
Сасқанын Шынтемірдің анық біліп;
— Баста, күдер үзгізбей, берейін деп,
Несіне енді маған тұрсыз келіп?!

Падиша айрылыпсыз дана сөзден,
Осынша сасып тұрмын өзіңізден
Беремін деп қызыңызды уағда қылмай,
Неге ақыл сұрамадың бұрын бізден?

Айтайын бір ақылды енді сізге,
Бұл бала бәле болды енді бізге,
Күнікейді бір жаққа қашыралық,
Таппаған боп қаралық өзіміз де.

Қырық жігіт алып кетсін түнде барып,
Сандығымен арбаға салып алып,
Қайда кетіп қалғанын қайдан білсін,
Таппаған боп қаралық ертіп алып.

Хан сонда мына сөзді мақұл көрді,
Жиылып сарайдағы қызға келді.

Жетеуі, я алла, деп аяндады.
Жүруден күндіз-түні аянбады.
Алты жыл дамыл алмай жүріп келді,
Бір жерде үш ай жатып аялдады.

Алтауы сол арада ақылдасты,
Айтқанын бір-бірінің мақұлдасты.
Кемпірге қандай қайла қыламыз деп,
Ойланып, енді бұлар жаман састы.

Енді тағы ол жерден бір жыл жүрді,
Құдай оңдап еліне жақын келді,
Жалмауызға бір қайла қылыңыз деп,
Ер Дотан жолдастарын жібермеді.

Күнікей білмейді екен, кемпір барын,
Әбден ұғып біледі соның бәрін.
— Құдай қосқан қосағым батыр Дотан,
Болдыма енді менің айрыларым?!

Күнікей мұны айтып қылады зар,
Деуші едім құдай қосып етемін жар,
Жалмауызға қылатын қайла жоқ па?
Әрқайсыңның мың кісілік өнерің бар.

Ер Дотан қайраттанды мына сөзге,
Бізді де батыр дейді көрер көзге.
Сізді беріп кемпірге қалғанымша,
Өлелік ажал жетіп екеуміз де.

Аққу атқан айтады Дотан ерге,
Сіз-дағы, Күнікейжан, жылай берме!
Жалмауыздың амалын мен табайын,
Жетелік үш күншілік енді жерге.

Желаяқ сұлу екен жаннан асқан,
Баршасы Желаяққа ақылдасқан,

Желаяқты Күнікей деп алып барғыл,
Бұл жерде пайда болмас босқа мұнан.

Баршасы осы сөзді мақұл көрді,
Мергеннің бұл айтқанын ақыл көрді.
Қылдан өріп, шаш қылып Желаяққа,
Үстіне қыз киімін киіндірді.

Желаяқты Телқоңырға міндіреді,
Ерлердің бұл ақылын кім біледі?
Мерген менен палуанды жолға қойып,
Кемпірге Дотан, Желаяқ тік жүреді.

Кемпірге бұл екеуі келеді енді,
Жалмауыз бұл екеуін көреді енді,
Желаяқты Күнікей деп алып келіп,
Қолына жалмауыздың береді енді.

Сөз сұрар сонда кемпір Дотан ерден,
Кемпір тұра жүгірді келген жерден,
Шырағым, аман-есен келдің бе,— деп,
Дотанға жақсы қызмет қыла берген.

Дотанның атын байлап түсіреді,
Неше түрлі тағамдар пісіреді.
Атын байлап кіргізіп үнгіріне,
Қыз болып қу Желаяқ көріседі.

Отыр деп төрге кемпір киіз салды,
Қызым деп Желаяқты қасына алды.
— Шырағым Күнікейжан, келдің бе,— деп,
Бетінен Желаяқтың сүйіп алды.

Қап-қара боп қалыпты сүйген жері,
Күнікей дейді қалқам, отыр бері
Істеген енбегіннің ақысы деп,
Екі ат басы Дотанға алтын берді.

Ер Дотан кідірместен жүріп кетті,
Жолдағы екі жолдасқа барып жетті.
Жетті-ау деген уақытта Желаяк та
— Түзге шығам, ана, деп тәжім етті.

Екеуі түзге таман аяндады,
Сүм кемпір бір азырақ аялдады.
Желаяк мұны көріп жүгіреді,
Кемпір де бір сұмдықты демде аңғарды.

Желаяк келе жатыр құстай ұшып,
Жығылды қу жалмауыз жерді құшып,
Желаяк құстай ұшып аңқылдады,
Кемпір де Желаяққа жақындады.

Аз жүгірсе жалмауыз жетпек болды,
Аузын ашып жеткен соң жұтпақ болды.
Жасырынып тұрған палуан жалмауызды
Бір төбемен оны ұрып құртпақ болды.

Ол төбені көтере тұра келді,
Тұра сала тоқтамай желдей желді.
Бір төбені жұлып ап тағы да ұрды,
Жығылмастан төбені ап жөнелді.

Төбені жығылмастан ап жөнелді,
Онан өтіп мергенге қарсы келді,
Маңдайында табақтай жалғыз көзді.
Аққу атқан оқ атып бір жіберді.

Оқ келіп жалғыз көзден тура тиді,
Кемпірдің тыпырлатып жанын қиды.
Тостағандай оғы бар мылтығынын,
Көзінің шарасына бірақ сыйды.

Жалмауыз шошқаға ұксап шынғырады,
Желаяк жолға түсіп дынғырады.

Қазірет құзыр жар болған ер Дотанға,
Болмаса мұндай істі кім қылады?!

Ер Дотан екеуіне келді шауып,
Жалмауыз өліп қалды қаза тауып,
Күнікей мен жолдастарын ертіп келіп,
Қазнасын жалмауыздың алды тауып.

Жеті сарай толы екен алтын-күміс,
Он төрт жылдық бұл өзі болды жұмыс.
Кемпірдің қазынасын тамаша қып,
Сол жерде үш күн жатып алды тыныс.

Үш күн жатып еліне жүрмек болды,
Аман болса ел-жұртын көрмек болды.
Аллаға шүкір қылды бишаралар
Жалмауызды өлтіріп көңілі толды.

Алкисса, Құбақанбай Дотанды сағынып, әрқашан алла та-
ғалаға мінәжат қылып айтқан ғазалы:

Қүдірет алла жаратқан,
Тілегімді берсенші.
Дотанымды аман келтіріп,
Көзімнің жасын көрсенші!
Беріп едің, құдая,
Тілегімді жасымнан.
Дотаным менің келмеді,
Ұшатұғын бола ма?
Дәулет құсым басымнан.
Кешіре көр, құдая,
Күнәм менің көп еді,
Басымдағы шашымнан.
Перзент, дәулет мол бердің,
Өз құрбымнан асырып.
Ертелі-кеш жылаймын,

Әулиелер аруағы,
Қабырына бас ұрып.
Рақыматлық я алла,
Тілегімді беріп ен.
Неліктен мені зар қылдың?
Қолымнан құсым қашырып,
Үйдегі отыз тоғызы,
Бір Дотандай болмайды,
Толып жатқан көп жаман,
Қолынан түк келмейді.
Бәріне басшы сол еді,
Бір дұспан келсе ауылға,
Мұндағы отыз тоғыздың.
Біреуін көзге ілмейді.
Құбақанбай зарланып,
Күндіз-түні жылауда.
Ашыла ойнап күлмейді,
Берсеңші алла тілегім,
Дотанымды аман келтіріп.
Құтылар ма екен, құдая,
Алдындағы дұшпаны,
Жалмауызды өлтіріп,
Жаратқан патша құдая.
Көзімнің жасы көл болды,
Жалмауыз деген көп дұшпан,
Алдына асқар бел болды.
Балаларым ер жетіп,
Ел көрем бе деп едім.
Ойлаған ойым баршасы
Ағып кеткен сел болды.
Жаратқан жаббар құдая
Берсеңші Дотан баламды.
Келер уақыты болды деп,
Күндіз-түні зарланып,
Көңілім менің алаң-ды.
Дотаным менің келмесе,

Үйімді келіп көрмесе,
Тілегім құдай бермесе,
Көрген де күнім қаран-ды.

Құбақанбай осылай деп жүрді жылап,
Құдайдан күні-түні мәдет сұрап,
Шешесі ер Дотанның о да бірге,
Көл қып жүр көзінің жасын күнде бұлап.

Анасы ер Дотанның көп еңірейді,
Келеме жалғыз ұлым деп еңірейді.
Сегіз қатынның ұл-қызы бәрі түгел,
Мен-ақ қу бас болдым ба,— деп еңірейді.

Сол кезде көреді олар алдағы елді,
Сүйіншіге біреуін барғын дейді,
Дотан ер: елге енді жақындадың,
Сүйінші ата-анадан алғын дейді.

Мергенді сүйіншіге жібереді,
Атына камшы басып жөнеледі.
Сәлдесін Құбақанның жұлып алып,
Балан келді, сүйінші бергін деді.

Мергенге үш тоғызбен шапан жапты,
Бәрі шулап алдынан қатар шапты,
Дотанды көргеннен сон ата-анасы,
Ағытқан қойдай болып жамырапты.

Көрісті атасымен, анасымен,
Асқар таудай басында панасымен,
Шешелермен көрісіп кезек-кезек,
Көрісті отыз тоғыз ағасымен.

Амандасып сағынған көрді елді,
Көп сыйлап жолдастарын мейман қылды.

Күнікейді ата-анасы құрмет етіп,
Алтынды ақ ордаға алып келді.

Құбақан бесеуіне, бес қыз берді,
Бала қылып алады өңкей ерді.
Жамағат оқығанын ғайып етпе,
Сөз қылдым Дотан сынды кемеңгерді.

Күнікей келін болды Құбақанға,
Күллі жұрт көркін көріп қалды таңға.
Қыз тауып ағаларынды үйлендір деп,
Сөз айтты, Құбақанбай ер Дотанға.

Сонда Дотан бұл сөзді мақұл көрді.
Атасының айтқанын ақыл көрді.
Ағаларға қызды сай табамын деп,
Отыз тоғыз ағасын ертіп жүрді.

Бесеуін аға қылып малға қойды,
Қырық күндей шаттанып қылды тойды,
Ер басына бір қоржын алтын алып,
Баршасы ел іздеуге қозғады ойды.

Баршасы қолына алды қару жарак,
Жүреді Дотан ерді мыңға балап,
Айлық жерде, құблада ел бар дейді.
Бармаққа соған қарай қылды талап.

Отыз тоғыз ағасы Дотанға ерді,
Көрмекке ниет қылды шалғай жерді,
— Бір құдай бақтарыңды өзі ашсын,— деп,
Құбақан балаларға бата берді.

Бәрінін де мінгені өңкей тұлпар,
Келеді қыз алмаққа болып інкәр.
Бар құдай ер Дотанға мәдет берсін,
Қасында жолдасының бары дiмкер.

Құбақанбай жіберді бар баласын,
Балалар жақсы көрер өз анасын,
Мінгені өңкей тұлпар тынбай жүріп,
Көреді он бес күнде ел қарасын.

Ұқсайды жүрістері сокқан желге,
Дотанды санар бәрі асқар белге,
Ел іздеген батырлар алыс жерден,
Кез келді қырық мың үйлік аз ғана елге.

Бір байға мейман болып келіп конды,
Сұрайды кімсіздер деп енді жөнді,
Мән-жайын бастан-аяқ батыр Дотан,
Сұраған ол адамға айтып көрді.

Бұларға мейман қылып мал сояды,
Алдында екеу ара ас қояды..
Құп сыйлап, жақсы қызмет көрсеткен сон,
Қырық жігіт разы боп тояды.

Тамаққа тойғаннан сон жатып қалды,
Шаршап келді ұйқыға батып қалды,
Таң сарғайған уақытта біреу келді
— Тұр, атқа мініңдер деп айғай салды.

Сонда бұлар ояңды көзін ашып,
Қараса елі жатыр асып-сасып,
Айқай салып шулаған жұртты көріп,
Отырды қайран қалып танырқасып.

Таң асып шу деп тұрған өңкей тұлпар
Дүбірге шыдамайды шамырқасып.

Еркек қалмай тәмәм жұрт мінді атқа,
Тауды бойлап жөнелді биік шатқа.
— Я, алла, деп ер Дотан тұра келді,
Шулаған таңырқасып дүйім жұртқа.

Ер Дотан тұрғын деді ағаларға,
Біреуін мына елге бар хабар ала,
Ел-жұрты сонша қатты шуласып жүр,
Неліктен душар болған дабыраға,

Ағасының біреуі барып келді,
Барып елден хабарды алып келді,
Қыз аламын деп келген жазған байғұс,
Қатты кейіп ол өзі налып келді.

Ағасынан ер Дотан кеп сұрады,
— Неге қатты кейідің? — деп сұрады.
— Әдейі іздеп келіп тапқан елді
Жау шауып алады ғой, деп жылады.

Ағасы жылап келіп кеп айтады,
Уайым өз басы үшін жеп айтады,
— Жау шапса, мынау жатқан елді шабар,
Біздің немізді алады,— деп айтады.

Аттарын шалдырады отқа қойып,
Тамақтанып алды олар әбден тойып,
Түс қайтып, ұлы бесін болған шақта,
Жау жеңіпті елді тым қырып, жойып.

Бесінде жеңілдік деп хабар келді.
Елді үркітіп қууға хабар берді,
Батыр Дотан мініп ап Қара көкке,
Ертті қашып келген тәмәм елді.

Батыр Дотан бұл елден сөз сұрады,
Мәні-жайын білуге тез сұрады,
— Қандай жұрт дұшпандарың баян қылшы
Білейін мәні-жайын деп сұрады.

Дотанға сұраған соң айтады сөз,
Қырық мың үй, Қырықбоз деген ел едік біз,

Уәлихан дейтұғын датқамыз бар,
Айталық бастан-аяқ есітіңіз.

— Қалмақтан Қалдан деген хан шығыпты,
Көп жанды қырып, жойып жерге тықты,
Әр жердегі қазақтың бәрін жеңіп
Аттанып бөлек жатқан бізге кепті.

Аттанып жүз мың әскер бізге келген,
Қиратты біздің елді келген жерден,
Қалмақтың әскері көп қаруы сай,
Ешкім қарсы шыға алмад біздің елден.

Бір шетін еліміздің шауып жатыр,
Олжаны біздің елден тауып жатыр,
Он мың үйді сыпырып, малын алып,
Қолға түскен еркекті қырып жатыр.

Біздің ел сол қалмақтан өлмек болды,
Қайтадан тағы олар келмек болды,
Жараксыз бекер жатқан ел екен деп,
Олжалап еріккенде алмақ болды.

Бұл сөзді тындап тұрды Дотан батыр,
— Қалмақтан жеңіліпсіз болып ғапіл,
Қалмақ алып ешқайда құтыла алмас,
Айтайын, мүсәпірлер, мен бір ақыл:

Қалмақтан шошыныпсың есің кетіп,
Бастарыңа тұр екен зауал жетіп,
Үш мың кісі тауып бер маған бүгін,
Қалмақ малды сіңірмес алып кетіп.

Үш мың ер маған тауып бергін дейді,
Қазір менің артымнан ергін дейді.
Аллаға тәуекел деп мен барайын,
Сіздер менің ерлігім көргін дейді,

Мынау ел Дотан сөзін мақұл көрді,
Құдай айдап келіпті мұндай ерді,
Ел жиылып кенесіп ары-бері,
Қолына үш мың кісі жиып берді.

Көрсетпек болды Дотан бір қайратты,
Қара көк мініп алды тұлпар атты.
— Я, алла, құзыр бабам мәдет қыл, деп.
Ер Дотан көп қалмақты қуып кетті,

Бас болып батыр Дотан өзі барды,
Жолдас қып мың кісіні қасына алды,
Жер қайысып бара жатқан көп қалмақпен,
Ер Дотан озып барып соғыс салды.

— Я, алла, деп ер Дотан,
Қалмаққа жалғыз барады.
Батыр Дотан қалмаққа
Қырғынды қатты салады.
Айдаған малы қалмақтың,
Далада бекер қалады.
Артындағы үш мың ер,
Малды жиып алады.
Бас-басымен қайғы қып,
Батыр Дотан қалмақты,
Айдап кетіп барады.
Қойға шапқан қасқырдай,
Кез келгенін қалмақтың,
Шайнап кетіп барады.
Кейде садақ тартады,
Кейде мылтық атады,
Кейде қылыш шабады,
Қырылғаны қалмақтың,
Қойдай жосып жатады.
Қасындағы жолдастар
Қызыққа әбден батады.
Басында құдай батырды

Жау үшін арнап туғызған,
Бір күн, бір түн соғысып
Қалмақтың қолын қашырып,
Қанмен бетін жуғызған.
«Қашқан жауға қатын ер»,
Қалмақтың сесі қайтқан соң,
Қасындағы қазаққа,
Найзалатып қуғызған.
Жолдастар қызық көрсін деп,
Айдап жүріп қалмақты
Шапқан шөптей қырғызған.
Жар болып алла Дотанға,
Қалмақты жаман қырады.
Үш күн, үш түн қуалап,
Атының басын бұрады.
Тірі қалған қалмақтың
Үсті-басы жаралы,
Сағы жаман сынады.
Атының басын бұрған соң,
Айғай салып ер Дотан,
Өз әскерін жияды.
Қалмақты қырып қашырып,
Тірісін таудан асырып,
Өлігін атқа бастырып,
Қалмақты жаман састырып,
Көңілдері тынады.

Қазақтар енді қайтып, жиды малды,
Дотанның ерлігіне қайран қалды.
Бір тауға қашып кіріп қалған екен
Екі жүздей қалмақты ұстап алды.

Қалмақты үш күн, үш түн көп қиратты,
Сол күнде қырық мыңдайын қырып сапты.
Жаралысы, сауы бар төрт жүздейін,
Тірі жүрген жерінен тауып апты.

Ер Дотан елге қайтты малды айдап,
Дұшпаннан төрт жүз аса кісі сайлап,
Құзір шалған бір ердің арқасымен,
Келеді елдеріне күліп ойнап.

Кеткен малды түп-түгел айдап келді,
Қуантты жесір-жебір болған елді.
Әрқайсысы өз малын танып алып,
Қуанып елі-жұрты бек шат болды.

Уәлихан ер Дотанға өзі келді,
Алдына қызмет қылып аттай желді.
Өзінің барша жұртын жиып алып,
Уәлихан еліменен кенес қылды.

— Бұл жігіт құдай айдап келген екен,
Жылаған көздің жасын көрген екен,
Ұнатсаң хан қылындар мұны, жұртым,
Құдайым бір асылды берген екен.

Ал сонда қабыл көрді жұрттың бәрі,
Айтқаны Уәлиханның болды дәрі.
Қариялар билерімен бата қылып,
Дотанды хан көтерді баршалары.

Хан болып батыр Дотан төрге отырды,
Ағалары қасында бірге отырды.
Хан болған Ер Дотанның құрметіне,
Әрқайсысына әпкеліп бір қыз берді.

Хан болып батыр Дотан үкім қылды,
Патша құдай мұратқа жеткізді енді.
Бәнде болған қалмақтан төрт жүз кісі,
Хан айдатып алдына алдырды енді.

Төрт кісіні еліне қайтсын дейді,
Қалданға бізден сәлем айтсын дейді.
— Мекенім Сарғуада атым Дотан,
Сол жерден керек болсам тапсын дейді.

Хан болып Дотан сонда үш ай тұрды,
Ағалары бірқатар қызық көрді.
Әммесіне сол елден қыз ап беріп,
Хан Дотан өз еліне кетпек болды.

Хан болып батыр Дотан үш ай жатты,
Көрсетті халайыққа ғаделетті,
Өз аулына қайтпаққа батыр Дотан,
Жұртын жиып, сұрады рұқсатты.

Сонда жұрт жауап берді Дотан ерге,
Қайда кетсең ала кет, енді бірге,
Әруақыт дұшпан келсе қор болғанша,
Біз де өлейік, сіз барып өлген жерге.

— Олай десең ал көшіп жүргін дейді,
Көшіп жүріп көп қызық көргін дейді.
Жүз мың үй сиятұғын қонысым бар,
Артымнан іле жортып ергін дейді.

Ел сонда көшті дейді мақұл көріп,
Қырық мың үй бір Дотанның сонына еріп,
Ұлан Тобыл дейтұғын жерге қонды,
Бір ай жарым арада көшіп келіп.

Сарғуанның аяғы ұлан Тобыл,
Сол жерге келіп қонды көшкен ауыл.
Манайына дұшпан жау жолатпастан,
Дотан хан болып тұрды бірнеше жыл.

Патша құдай Дотанға берген нәсіп,
Ағалары сөйлейді желдей есіп,
Әрқайсысы бір-бір қызды тандап алып,
Атасына келеді елдей көшіп.

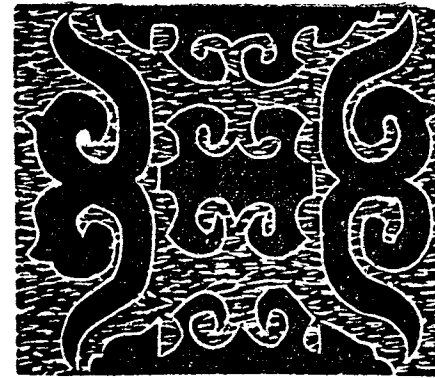
Хан Дотан той қылады ат шаптырып,
Тойына қырық мың үй ел шақырып.
Алдына хан Дотанның ұлық-кішік,
Әммесі қызмет қылды тіке тұрып.

Той қылып Құбақанбай пікір қылды,
Төрт жүз елу қасына отау қонды.
Жалғыз үйі Құбақанның көп ел болып,
Құдайға мың мәртебе шүкір қылды.

Той тарқап, жұрттың бәрі қайтып кетті,
Хан Дотан қылды жұртқа ғаделетті.
Қара қылды қақ жарған ғаділ болып,
Сөйтіп жүріп мұратқа бәрі жетті.

Өзінің бектерінің балалары,
Құбақанның қыздарын олар алды.
Мұратқа ол адамдар сөйтіп жетті,
Ақыры олар дағы дүние салды.

Басында ертегі еді мұның өзі,
Осындай қып біреудің айтқан сөзі.
Қисса қып, шығаруға лайық көріп,
Жүсіпбектің бұ да бір салған ізі.

Ә

л еді егіз жатқан Керей, Найман,
Шығады сөз болмаса мизан ¹ қайдан.
Қазақтың хан билеген заманында
Жау бопты қазақ, қалмақ барымта алған.

Батырға болып қайран кек қайтарған,
Еселеп жылқы алыпты Ұранқайдан ²
«Төбесіз жер, төресіз ел болмайды» — деп,
Төре сұрап алыпты Абылайдан.

Керейге төре бопты Әжі төре,
Қазақты құл ғып езген бұл бір төбе.
Еш адам оған батып сөз айтпады,
Маңайын канқақсатып бүлдірсе де.

Аркалық батыр шыққан Қарақастан,
Батырға елі де үлкен үміт артқан.
Әкесі кедейліктен киіс көріп,
Әке үшін таксіретін бала тартқан.

Жаушылап қазақ, қалмақ мал қуысып,
Бітім жоқ шабыс бопты қан жуысып.

¹ Мизан — заң, жолжосық, ереже.
² Ұранқай² — қалмақтың бір руы, Алтай, Қойда төңірегінде тұрған.

Сол кезде он сегізде ер Аркалык
Жауымен сан айкасқан бел буысып.

Жолдасы Аркалыктың Жұбай деген,
Бір-бірін жан емес «сен бұлай» — деген.
Руы Ботақара деп айтады,
Аркалык түйдей құрдас Жұбайменен.

Шатай, Тұяқ, Ситанды жолдасқа алып
Бесеуі жылқы әкелген жауға барып.
Көкшұбар жылқы ішінде сұлу жорға
Ат екен көрген адам таң қаларлық.

Жау болған Әжі төре Ұранқайға
Түсіпті барымтадан оған пайда,
Керейлік Бейсенбі би бесеуінен
Сауға деп Көкшұбарды алды жолда.

Төреге жеткен екен осы хабар,
Шақыртып Аркалыққа төкті қаһар.
«Жорғаны неге бердің сауғаға» — деп,
Дүренің астына алды сұрап сауал.

Малсызды бай мен төре жарата ма,
Кедейлік ар, ұятқа қарата ма?
«Аркалык, ұрлығыңды қойғайсың!» — деп,
Қорғасын күйды сонда алақанға.

Төренің кім шыдайды зардабына
Басқанда жер қайысқан салмағына.
Төренің зардабына шыдай алмай
Келдім де егін салдым жан қамына.

Шал еді әкем Бөрібай жасы келген,
Шешеміз ерте күнде жасымда өлген.
Қатын мен бес жасар бір баламыз бар,
Туыс жоқ тек сол бала соңыма ерген.

Сармаса алажаздай егін салдым,
Бір сиыр, бір байтал бар барлық малым.
Тары пісіп, келі түйіп ішкеннен соң
Тоғайып соныменен әл жинадым.

Жатыр ем, түн ішінде біреуі келді,
Жүрегім аттай тулап қоя берді.
Аттының бет алысы — ақыр заман
«Аркалык, шақырған, шықшы бері».

Қарбандап әлгі жерде тұра келдім.
Жадағай жаман шекпен бойыма ілдім.
Шошынған соң төреден сорлы басым:
Кеп жүрген түн ішінде кімсің? — дедім.

«Аркалык, жастан шыққан бағалы ерім,
Бәйметей деген мен бір аған едім.
Қарақас, Ботақара, Төлеңгіттен
Бұйрықты жетсін» деген ала келдім.

Әкем Бөрібай шал есітіп күніренді,
«Келін-ау, от жарық қыл үйге деді.
Бәйметей, жарықтығым не деп тұрсың,
Сөзінді үйге кіріп ұқтыр!» — деді.

Бәйметей істің мәнін түгел теріп,
Бөріге мәлімдеді үйге кіріп.
Төреден алпыс жылқы анау күні
Айдап бір әкеткенін дүрбі¹ келіп.

Жұмсамақ осы жауға Аркалықты,
Батыр деп бұған артпақ бар салықты,
Батырым тез келсін деп күтіп отыр.
Байқаймын, төре осы іске жан салыпты.

¹ Бұ да қалмақтың бір руы.

«Бәйметей мына сөзін түрі жаман,
Ақырын өзі оңғартсын хақ жасаған.
Болмағай іске душар Аркалығым
Жүрекке қайғы екен бір зақым салған.

Бәймеке, сенін ауылың Қызылқұмда,
Аптықпай, сабырменен сөзім тында.
Бір ұлым үйде өлтірсін, бере алмаймын.
Ойланбай бекер кепсіз, жетіп мұнда!»

«Аркалық жүрек басым құмғандай ғой,
Жақсылық көзді ашып-жұмғандай ғой,
Қаракас, Ботақара, Төленгітпен,
Шырағым, бір кісіден туғандай ғой.

Бармасан көпке төре жұмыс салар,
Қаракас, Ботақараны жиып алар
Қалайша қуғыншыға бармады деп,
Аркалықты ұстап бер деп әлек салар!»

Бұл сөзін Бәймекеннің Бөрі тындап,
Біресе кобалжыды бір мақұлдап.
«Бармасан малын қуып жау дүрбітке,
Қор етер — деді — бізді сорға шырғап.

Қарағым, онан да сен барып келсен,
Қайрат қып малына мал алып келсен
Өз мойнымен көтерер жұмсаған соң.
Іс болып жазатайым кісі өлтірсен.

Бәйметей екі таптың басшы адамы,
Оның да елдің камы ойлағаны.
Өзін үшін туыпсын, жұртын үшін,
Бармаймын деудің, балам, болмас мәні».

Деген соң барайын деп тілін алдым,
Жадағай жаман шекпен киіп алдым.

Бар еді жемге баккан бір байталым,
Байталға өзі жауыр желқом салдым.

Байталға шұбар шолақ желқом салдым
Найзамды, бар қаруым қолыма алдым.
Аякка киіз байпақ, тері шақай
Иласып, Бәйметеймен бірге салдым.

Шалшықай, Тұмандыға тура бастап,
Жол тарттым тағдырлы істен кім бар аспақ.
Түн катып, күн шыққанда төре келдім,
Кермеге атымызды байлап тастап.

Төреге алдияр деп келіп кірдік,
Иіліп, қол қусырып сәлем бердік,
Бастады айтар сөзін кідірместен
Әпер деп Дүбірліден маған теңдік.

«Аркалық, жастан шыққан сен бір ер деп,
Дүбірлі жауды қырған найзакер, — деп
Қорлығы жау дүрбіттің өтіп кетті,
Шақыртқан себебім сол сені кел деп.

Аркалық, жау дүрбіттің қорлығы өтті,
Жылқы алып тандай тал түс дүрілдетті.
Жылқыдан отардағы Саршокыдан
Өзімнен алпыс жылқы алып кетті.

Аркалық, жастан шыққан сен бір ер деп.
Дүбірлі жауды қырған найзакер деп.
Отырмын жау қорлығын саған айтып,
Кегімді дүбірліден алып кел», — деп.

Алдияр, ақ сұңқарым, келдім саған,
Отырған төре, қара бәрін тамам.
Тірі болсам бұл кегінді әперейін,
Тауып бер бір жүйрік ат дедім маған.

«Аркалык, атың шықты өнерменен,
Топ жарып сен келіп ен кедергіден.
Бар еді өз басымда бес жүз жылкы
Ішінде ат бар ма еді сен білмеген».

«Сөйлейді шешен адам тіл мен жағы,
Келсеңдер аман, есен елдің бағы.
Алдына үш жүз аттан жан салмаған
Көкжалы Сейілканның, менің дағы.

Жігітке жауға мінер ат ыңғайлы,
Қара жер қатты басса бұрқырайды.
Жылқыдан жайлаудағы алып кел» — деп,
Жұмсады қаршыға көз Кенгірбайды.

Жылқыға отардағы Кегім кетті,
Мініп алып, бір жүйрікпен зар еңіретті.
Кідірмей қайта айналып Әж төреге
Көкжалды бұлықсытып алып жетті:

Көкжалға желіп кетсе жел жетпейді,
Дарияға ай арманды боп кім өтпейді.
Көкжалды таң асырып байлап көрсем,
Тепкілеп қара жерді өрнектейді.

Тұр екен кермесінде қабырғалап,
Қызарып екі көзі отша лаулап.
Селкілдеп жер ошақтай жерді қазып,
Қара тер жаясынан тұр сорғалап.

Боларын енді жолым сонда білдім,
Төреге алдияр деп қайта кірдім.
Атым сай, жолдас керек ептейлі деп,
Қалаулы бұйымтайды айта кірдім.

«Батырым, жолдасыңды ал қасына ерген,
Өзіңмен бірге барып, бірге келген.

Бәрін де дайын қылып жүргізейін,
Кім еді жан жолдасың алып жүрген?»

Жолдасым Жұбай еді ақыл серік,
Тар жерде талмаушы еді ақыл беріп.
Қасыма серік етіп соны алайын,
Басқаны қосыңыздар өзін біліп.

Бәйметей ел ағасы Ботақара,
Шақырды Бәймекемді сол арада.
«Тез барып Жұбайды әкел деді тауып,
Батырдың жолдасы екен ақылы дана»,

Жұбайға жарлықты алып кетті шауып,
Жарлықтан бұрылмайтын беті қауіп.
Екеуміз 18 ге бір шығып ек,
Қандай ерлік қылсақ та бірге барып.

Әкелді әлгі жерде Жұбай ерді,
Байлаулы бала құстай бұл бір шерлі.
«Жұбай, сен Арқалыққа ересің!» — деп,
Әжі төрем сол арада әмір берді.

Жұбай айтты: «Ақсұңқарым, келдім саған,
Отырған төре-қара бәрің тамам.
Бар десеңіз барайын жолдас болып,
Бір жүйрік ат беріңіз тақсыр маған».

«Сен де мін Көкшегірді кермеге ілген,
Көкжалдан кейінгі сол келіп жүрген.
Аласың қанша кісі жолдас етіп, —
Деді — айтқан тілегіңнің бәрін берем?»

Жұбай айтты: «Жүз кісі бер жау қу десен.
Қопарып, ел шабайық қан жу десен.
Баралық төрт-бес кісі ұры жолмен,
Малға-мал, тақсыр, есе әкел десен».

Куғын-сүргін, кісі өлсе не болады,
Сонын жайын бекітіп айтқын маған?

— Аркалык, жастан шыққан сен бір өрен.
Жаксынын акылы мол, ойы терен.
Әп келсен осы жолы бұл кегімді
Берсем де Сейілканды, сені бермен.

Ханым айтты: — Екі батыр, сөзді абайла,
Түп нағашым сендерсін оны да ойла,
Малға мал алсаңыздар ақылменен
Әркімнің бас аманы өзіне олжа.

Әжі төрем сол арада ашуланды,
Колына сар таяқты жұлып алды.
Катын дұшпан дейтұғын осы екен — деп,
Ханымды сар таяқпен салып қалды.

Өзімнің малым деді дүрбіт алған,
Дәлдеп кеп атқан октай тиді маған.
Келсен де кісі өлтіріп, өзім көрем,
Жұбай ғой жүрегіне зақым салған.

Билеген Керей елді төрен едім,
Малыма мал әкеп бер, өрен дедім.
Баска елдің жұмысы емес кесетұғын
Мен өзім не болса да көрем дедім!

Сонан соң кымыз ішіп сусындадық,
Төрем серт сөйледі деп, қутындадық.
Не болса да тәуекел көрелік деп
Атқа мініп, жөнелдік біз зырлатып.

Жөнелдім жау қарасын көргендейін,
Колымнан ұранқайға бергендейін.
Немене айтып-айтпай, ойбай, тәнір-ай,
Оққа ұшып әкем Бәрібай өлгендейін.

Біз келдік Шатай, Тұяқ, Ситандарға,
Түр екен олар күтіп қарауылда.
Үшеуі бірден ұғып сөз мәнісін
«Тәуекел кеттік» — деді сол арада.

Мойнынан Күйгенқора баса жүрдік,
Белінен Нәрінқара аса жүрдік.
Бет алып Ертісті өрлеп Қыранға кеп,
Сол жерде түнде жатып ерулендік.

Бурыл тоғай, Қилудан көктей өтіп,
Түн салқын, күзгі уақыт, қатты жортып.
Барғанша ұранқайға асық болып,
Бойына қара Ертістің келдік жетіп.

Жұбай айтты: — Арқалық, сен бір ер деп,
Дүбірлі жау алатын найзакер деп.
Топадай жел жоқ екен, толқын да жоқ
Ат салып енді Ертістен өтіп көр, — деп.

Сол жерде апыр-топыр түсе қалдық,
Қамыстан бір-бір салды буып алдық.
Ертоқым мен киімнің бәрін шешіп,
Қамыстан буған салға шығып алдық.

Шыпылдап атақты Ертіс ағып жатыр,
Көкжал ат суды сүзіп келе жатыр.
Жұбайдың өзі сушыл, малтушы еді,
Артымнан Көкшегірмен ерді батыр.

Көкжалға желіп кетсе, жел жетпейді,
Дариға-ай арманды боп кім өтпейді.
Сырылдап суды сүзіп келе жатыр
Жануар шоқтығынан бір кетпейді.

Алдымен арқан бойы бұрын өттім,
Ситандар қалып қойған кейін де тым.

Бос айдап Көкшегірді өзі малтып,
Артымнан Жұбай таяу келіп жетті.

Сол Жұбай атын тастап қайта кетті,
Кейінгі үшеуіне барып жетті.
Қырқарлап қой өткендей әлгі үшеуін
Бір-бірлеп әлгі жерде тартып өтті.

Аттанған төре үшін біз бес бала,
Кептірдік киім, тоқым айдалада.
Білікті өңшең құр ат¹ байлап тастап,
Тынығып еру болдық сол арада.

Таң атқан соң жайланып атқа міндік,
Бет қойып енді Ертісті өрлей жүрдік,
Өрмегі Үргеті мен Таския асу
Ақбұлақ суы күшті соған келдік.

Алтайдың Айыркезен асуы бар,
Қобдыға сонан асып басуы бар.
Ақбұлақ құздан құлап су ағады,
Күн жауса өткел бермес тасуы бар.

Ақбұршақ көбіктеніп жатыр ағып,
Шошыдық суды көріп жүрек қағып.
Бір тасты бір тасқа ұрып толқын атып.
Соғады жапырыла жарға ырғалып.

Жұбай айтты: — Арқалық, мына судың түрі
жаман,

Қайтеміз, түсеміз бе енді бұған?
Судан қорқып қайтқаннан, өлген артық
Тәуекел өтем дедім — белді буғам.

Жұбай айтты: — Өтемісін батыр енді?
Өлсек бірге өлелік ақыр енді.

¹ Құр ат — мінілмеген, тың ат.

Арқанды белге байлап ұстасып ап,
Өтелік тәуекел деп түгел! — деді.

Қайыс арқан белімізден байлап алдық,
Жәнтекем көк терісін ауызға алдық.
Судан қорқып барғанмен төре өлтірер.
Матасып умақ-шумақ түсе қалдық.

Мен сонда Көкжалменен түстім барып,
Найзамды қанжығаға тіреп алып,
Ақбұршақ ат-серіктен асып-теуіп,
Бір тасты бір тасқа ұрып жатыр ағып.

Айғайлап су ішінде ұран салдым,
Көкжал ат бұл айқайға қуаттанды.
Бесеуіміз сол матасқан арқанменен
Ар жаққа аман-есен өтіп алдық.

Бес бала елден шыққан бір-бір ғарып,
Аяғым жазым болса кетер тайып.
Айырқиік Алтайдан асып алып,
Құмкеріш, Төлентіге түстік барып.

Жұбай айтты: «Біз келдік жау шетіне
Сөйлейік жылқы алудың іретіне.
Саржон мен Таскияға барып кірсем,
Ел тұрмай жылқы аламыз, бірге түнде.

Бөктерлеп тау қиялап тасты тілсек,
Барамыз екі қонып тура жүрсек.
Қай жағымен баруға ылайықты
Қалауын батыр айтсын оймен өлшеп!»

Мен айттым, достарыма сонда тұрып:
— Ай, Жұбай, сөзім тыңда мойын бұрып.
Жан қинамай бізге мал табыла ма,
Сұм төрең жіберген соң құрбан қылып.

Не өлмей, не жылқы алмай барамыз ба,
Біз өлсек тышқан құрлы боламыз да.
Жылқы алмай босқа келсең күнәлісің
Өкпе кіріп жүрмесін арамызға.

Тәуекел, Сарыжонмен баралық та,
Таския Дара жатып аралық та.
Қолынан дүрбіт бізге малын бермес,
Басынан жылқы қуып алалық та.

Қостады баралық деп Жұбай сол шақ,
Ақылшы сөзі тәтті жылы шуақ,
Сол жерде апыр-топыр атқа мініп,
Жөнелдік біз бесеуміз умақ-шумақ.

Жондата Таскияға шуге салдық,
Таң ата Сұраншынға жетіп бардық.
Басынан Таския асу жетіп келсек,
Дараны жау бекітіп алған барлық.

Жұбай айтты: «Арқалық, сорға келдің,
Тау жағын жөндеймін деп зорлап едің,
Ал енді Таскияны бекітіпті,
Мұнан басқа асу жоқ ойлан емін.

— Тәуекел енді түсіп қарайық та.
Қайыңнан бір-бір көстік шабайық та.
Зор келер ең жаманы екі қолға,
Шұбама бір жол салып алайық та.

Асу жоқ осы тауда басқа мұнан,
Көз жетпес екі жағы Сұраншыннан.
Сол жерден Таскиямен көпір төсеп,
Жол салдық кешке жақын бір шұбама.

Ішінде Қарабастау, жалғыз суат,
Түсе ғап Тасжарғанға байладық ат.

От жағып, шай қайнатып, тамақ ішіп,
Тынығып, таң атқанша жаттың ұйқтап.

Сол жерде ұйқы қанып дереу тұрдық,
Әдісін жылқы алудын кенес қылдық.
«Үшеуін осында қал», — деді Жұбай,
Екеуміз жүр, баралық, тәуекел ғып.

Жұбайменен екеуміз атқа міндік,
Шатай, Тұяқ, Ситанды салық қылдық.
Жер қиын, бір түн қатып таң атқанда
Басына Саршоқының шыға келдік.

Жолымыз болса уайым кеміреді,
Пейілі төренін де кеңір еді.
Отырған қарауылдан Саршоқыда
Бір қылаң бізге үшеу боп көрінеді.

Қорыққанға қос көрінер құрай, шырпы,
Дегенді ойға алсақ қандай күлкі.
Қараң, құраң көшін бе деп отырсақ,
Суға кеп түскен екен қалың жылқы.

Қараймыз жасырынып оған жайлап,
Сол жерде атқа міндік «а, құдайлап».
Атқа мініп жүйткітіп жетіп келсем,
Мойнақта бес жылқышы жатыр жайрап.

Біздер жоқ жау келет деп қайғы ойлаған,
Мойнақтан шыға келдік елең-алаң.
Жайрасып бес жылқышы ұйықтап жатыр,
Басына жалғыз жайдақ тай байлаған.

Бес мыңдай жылқы жатыр әлгі сайда,
Жылқыны ала бердік енді ыңғайға,
Жылқыны бір жүз жиырма екі есе ғып,
Құлаттық құдилатып терең сайға.

Ішінде бөрте бие, бөрте айғыр
Ұялы судыраған құйрық жал бір,
Үйірі Шегіратпен елу екі
Келіскен бәрі әсем сұлу мал бір.

Ішінде сұлу екен Көкмойын ат,
Жүрісі ырғатылған семіз ғажап.
Аман барсақ, жорыққа мінсем-ау деп,
Қызықтым көрген жерден көңілге сап.

Жануардын екі көзі тостағандай,
Алды-арты бірдей келген жатақандай,
Жаясы жануардын жазық екен,
Жас бала жата қалып ұйықтағандай.

Иен жатқан жылқыдан бөліп алдық,
Бет түзеп айдайтұғын жолға бардық.
Екпінді Акбұршақ су жолы қиын
Көкжалмен көлбендетіп сойыл салдық.

Әлгі ат қашқалы жүр жылқы бастап,
Кісінеп басын алға шұлғып тастап.
Жарк етіп шыға қашты алдымыздан,
Жібермей қуып келдім сойыл жасқап.

Жұбай айтты: «Ей, батыр, сақтанатын
Аман барсақ аброй мақтанатын.
Қуғыншы бізді біліп қуар болса,
Жер қиын тырп еткізбей ап қалатын.

Қалжынбас Жұбай келді әлгі жерде,
Қатты айдап біз келеміз Қараөзенге,
Ит құйрығына ілінген қайран жылқы
Күшпен алдым дейсін бе сен төрене?»

— Сөзіне бұл кекесін ерейін мен,
Ендеше соғысып-ақ көрейін мен.

Барғанда тағы айтарсын осыныңды,
Оятып жылқышыны келейін мен.

Қасқырдай алақтадым ызаланып,
Көкжалмен салақтадым қайта шауып.
Жайрасып бес жылқышы әлі жатыр
Қасына жетіп келдім айқай салып.

Шошынып бес жылқышы жаман састы,
Төртеуі бейітке қарай тасқа қашты.
Біреуі жүгенді алып жүгіріп кеп,
Мінуге жайдақ тайға кеп жармасты.

Сойылмен сол жерде мен салып қалдым,
Білмеймін сол ұрғанда талып қалдым.
Қуғыншы келсе кейін тәуекел ғой,
Айырып күші жетсе алып қалсын.

Оятып жылқышыны келдім шауып,
Қандай заман болар деп қылам қауіп.
Осы жерім өзіне мін секілді,
Айдап жүр Жұбай жалғыз сойыл алып.

— Арқалық, ақымақсың арындаған,
Орыны арам күштің табылмаған.
Қуғыншы алдымызды орағытып,
Бір бөлек таң атқанда келер саған.

Айда енді малды айырып алғанынша,
Сор келіп қамап бірден қалғанынша.
Бұл жылқы енді бізге қайғы болды
Төреге аман-есен барғанынша.

Ұялып мен де қудым Көкжалменен,
Біз келдік Тасқияға сол жолменен.
«Сауға!» — деп Шатай, Тұяқ, Ситан келді,
Тұр екен қарауылда болжалменен.

Жұбай айтты: «Шатай, Тұяқ, Ситан аға,
Жылқы алдык иен жатқан барып малға,
Қалжындап ем жай жатқан жылқышыға,
Қайта барып, хабар қылды амал бар ма.

Оттатпай бұл жылқыны иіріндер,
Бара ма аман, бармай ма құдай білер:
Хабары жылқышының тиісімен
Қуғыншы алды-артынан орай келер.

Деді де жылқы ішіне Жұбай барды,
Жанынан қайыс арқан шешіп алды,
«Аруағы атам қазақ қолдай көр!» — деп,
Ұстап ап көк қасқа тай айтып шалды.

«Ағалар сойыңыздар мына тайды,—
Деп жолда жеуге етінен азық алды.
Сүйегін тасқа шығар садақаға:
Жем қылсын қарға, күзғын олар дағы.

Тынығып біз ұйықтайық бір аз ғана,
Қойындар дайын етіп асты және.
Таң шолпаны туғаннан оятындар,
Шұбатып шығарайық Тасқияға».

Бес бала елден шыққан біз бір ғарып,
Табаным жазым болса, кетер тайып.
Тынығып ұйықтайық деп жата қалдық,
Шаршап кеп, сусындадық малта шайып.

Оятты таң таяна шолпан туып,
Түрекелдік, киініп, белді буып.
Көкжал мен Көкшегірді отқа қойдық,
Ет жедік, тамақ ішіп, бетті жуып.

Ішінде бөрте айғыр мен бөрте бие
Жылқының бәріне олар болған ие.

Ноқталап бұл екеуін ұстап алды,
Жұбай ер шалма салып бұл күйінде.

Бірінің құйрығынан бірін байлап,
Жетекке, тақымға сап мұны жайлап.
Шұбатып Тасқиядан шығармақпыз
Үйірін көп жылқымен қосып айдап.

Жетектеп екеуін ап шықтым жолға,
Жылқы ерер алдында оның кара барда.
Аман-есен тар жолдан шығарып ап,
Айдатып қоя бердік аналарға.

Жұбай менен екеуіміз кейін қалдық,
Қайыңнан тағы көстік қиып алдық.
Қуғыншылар камалып шықпасын деп,
Жүктей-жүктей тастарды үйіп алдық.

Бекіттік Тасқияның тасын жиып,
Тас жыртып білектерге қандар ұйып,
Күн бата Жұбайменен атқа міндік,
Жылқылар кеткен ізбен шаңды үйіріп.

Біз келдік Шеңгелді өзен түн болғанда,
Еру боп жатыр екен сол бір маңда.
Тамактанып, шай ішіп әл жидықта
Жылқыны айдадық таң ағарғанда.

Жұбай айтты: Тасқиядан шыға алмайды,
Оларға болмас мына жол қолайлы.
Қуғыншы екі бөлек болып қуса,
Алдымыз Айыркезең, соны орайды.

Жылқыны қуып бердік алға салып,
Қалсақ деп жаудан соған бұрын барып.
Кезенге үш күн жүріп зорға келдік,
Жұбай кетті алдымен жолды шалып.

Сол жерде жирен тайды айтып шалды,
Болсын деп бізге азық осы тұста.

Бөрте айғыр, бөрте биені ұстап алды,
Бірінің құйрығынан бірін шалды.
Ертістен аман, есен енді өткенше,
Қинадық кеудедегі шыбын жанды.

«Ей, батыр, Көкжалменен суды жалда,
Ноқтасын бөрте айғырдың қолыңа ал да.
Соңынан тықсыртайын жылқыны мен,
Үшеуің судан өтсең жаның олжа!»

Бұрынғы өткен салды тауып алдық,
Киімді, ертоқымды салға салдық.
Шып-шып боп Қара Ертіс ағып жатыр
Өтуге тәуекел ғып суға бардық.

Көкжалға желіп кетсе, жел жетпейді,
Дүниеден арманды боп кім кетпейді.
Сүйретіп екі жылқы суды жүзді
Қайықтай шоқтығынан бір кетпейді.

Ертістің өтіп шықтым ар жағына,
Бөрте айғыр, бөрте бие жар басында.
Сілкініп есін жинап кісінеген
Дауысын естіп, беттеді жылқы сонда:

Дуылдап, жылқы тартты бетін түзеп,
Қайықтай Қара Ертісті қаптай жүзіп,
Жылқы өтті, жар басында санап тұрмын,
Сегіз құлынды әкетті толқын үзіп.

Өткіздік жылқыны Қара Ертістен,
Жұбай жалғыз суға сап жылқы өткізген.
Шатай, Тұяқ, Ситандар басын сақтап,
Салды сүйреп, ертоқыммен әрең жүзген.

Мен айттым таң атқан соң кетелік деп
Сол жерде жатып еру етелік деп,
Жұбай айтты ей, батыр, қой жатпалық
Түніменен Қиялыға жетелік деп.

Мен айттым, жау шапсада жетпейміз деп,
Барады ұйқы қыстап, бойды билеп,
Жылқыны сендер айдап жөнеле бер,
Қысылсан ертең түсте жетем іздеп.

Ұйқыдан жан болмайды шатылмайтын,
Қайғы көрсе, ішкен ас батырмайтын.
Жұбай айтты: «қауіп жер жатпа, Арқалық,
Жылғадағы жылында қосылмайтын.

Тіл алмай атымнан мен түсе қалдым,
Көкжалдың ертоқымын жұлып алдым.
Көкжалмен ертең түсте табамын деп,
Ауырлап өне бойым жатып қалдым.

Көкжалдың шоктығынан қантардым да
Желқомды жастық қылдым бас жағыма.
«Арқалық, қуғыншыға ұшырасан
Айрылып қалдың енді амал бар ма?»

Жөнелді Жұбай сөйтіп, анша жосып,
Мен жалғыз жатып қалдым ұйқы басып.
Түс көріп, түнде шошып ояныппын,
Дүрбітпен жатыр екем жағаласып.

Көрген түсім: жайқаппын оңды-солды,
Жан болмас дүниеде біздей сорлы.
Түсімде белуардан отқа күйдім,
Шошынып бұл түсімнен болдым шерлі.

Аттанған сейсенбі күн жаман жолым,
Маңдайдан арылмаған қалың сорым.

Асып-сасып мен қорқып түрекелдім,
Қан екен шынтағымнан екі қолым.

Көкжал тұр жерді тарпып алпарысып,
Дүбір көрген секілді жанталасып.
Мініп ала жөнелдім желқомды ерттеп,
Жылқының сүртегімен шола басып.

Төртеуі де жатыпты көп ұзамай,
Өзен еді Құмдыбұлақ-орман, тоғай,
Мен барсам төртеуі де жатыр жайрап,
Ұяласын ит сықылды құрбым кимай.

Мен ояттым түрекел, Жұбай-ай, деп,
Неге жаттын бұл жерге ұзамай кеп.
Түс көріп шошып келдім жорышы сен
Ісімді оналта көр құдай-ай тек.

Аттанған сейсенбі күн жаман жолым,
Маңдайдан арылмаған қалың сорым.
Таң шолпаны туғанда ояныппын,
Қан екен шынтағымнан екі қолым.

Жұбай айтты осы түс жаман түс пе,
Қауіп қып мұны шошып, ойға түс пе!
Түсінде қорыққан, өңінде қуанатын
Бұрынғы қазақ атаң сөзі есте.

Арқалық, бір жақсылық жеткен шығар,
Басыңнан талай бейнет өткен шығар.
Түсінде белуардан отқа күйсен,
Өртеніп пәле-жалаң кеткен шығар.

Сейсенбі Бейсенбіге ауған шығар,
Сәрсенбіде сәт болып тұрған шығар.
Қан болса, шынтағыңнан екі қолың
Әжі төрең тойыма бие сояр.

Ат ерттеп, мен мінейін жылқыны айда,
Ана үшеуін тез оят келтір мұнда.
Қауіп қып ол үшеуі шошып кетер,
Бұл сырды қапияда айтып қалма.

Жұбай сол саскалақтап атқа мінді,
Ана үшеуін оятып ем о да келді.
Бәріміз жылқыны айдап жөнеліп ек
Кейін қап, Жұбай маған жанай берді.

Арқалық, жастан шыққан сен бір ерме
Кейін қап, қарауылда биік жерге.
Үркітіп Қара Ертіске көзінді сал
Ешнәрсе, қараң-құран көріне ме?

Боларын Жұбай білді бір сұмдықтың,
Шауып кеп Құмдыбұлақ соған шықтым.
Өзіме көрген түсім қауыптанып,
Өрлете Қара Ертіске көзім тіктім.

Мал аман, басы түгел не біледі,
Қайғысыз қара суға семіреді.
Өрлете Қара Ертіске көз тастасам,
Бір тозан үш бүтін боп көрінеді.

Атымды аркандадым қарауылдап,
Және тозан көрінді ұзағырақ.
Әрі-бері қарауылдап отыр едім —
Мойнақтан шыға келді умақ-шумақ.

Ағаны іні көріп тәлім алмақ,
Бойына ер қартайса, түсер салмақ.
Кос-кос ат қызыл-жасыл күбір келең,
Суға кеп түсе қалды алпыс қалмақ.

Түсе ғап аттарының ерін алды,
Тамақ ішіп жүруге түтін салды.

Шұбап шықса, соғысам деп отыр еді
Сол жерде Жұбай-дағы келіп қалды.

— Шошығандай отырсың, батыр, неге,
Жылқыны қоя бердім салып жөнге.
Қорғалап, қорыққандай түрін қалай,
Бір нәрсе ар жағында көріне ме?

— Әй, Жұбай, тілеуінді бердім,— дейім,
Жылқының бетін түзеп келдің кейін,
Бері кел, қарауылдап көзінді сал,
Шерігің алпыс дүрбіт келді дейім.

— Соғыссақ бұлар малды айырады,
Еркін жетіп, көп батыр қайырады.
Мал айыртып, тырдай боп қайтып барсақ,
Және өлім, төре қатты қайғырады.

Тәуекел ел кеткенше соғысалық,
Қайрат қып малды бермей, қарысалық.
«Батыр құны бір оқтық» бұрынғы айтқан,
Аянбай алпысымен салысалық.

Ай, батыр, атыңа мін, қаруынды ал,
Көрінбей жылғаменен ар жаққа бар.
Жылқыны бұл өзеннен шығарайық
Көрініп, жау мұнда деп, бір айғай сал.

Сонан соң апыр-тұпыр сасып қалар,
Жүгіріп жүген ала-ақ атқа барар.
Ерттесіп, тұл аттарды мініп алып,
Жабыла бірден шығып сені қуар.

Шақырып мені сонда қасына алды,
Жанынан қайыс арқан шешіп алды.
Қауысқа садақ төтеп болады деп,
Екі арқан мықынынан орап шалды.

Жөнелдім бір жылғамен ар жағына,
Қасына жақын бардым Сұршаншыңға
Көрініп, ту көтеріп, жау мұңдалап,
Жақын кеп айғай салдым сол арада.

Мені көріп, айғайға сасып қалды.
Жабыла жүген ала-ақ атқа барды.
Аттарды апыр-тұпыр ерттеп мініп,
Қайқайып, маған қарай бәрі салды.

Таянған соң жөнелдім қорыққан боп,
Жылқы ізінен шықсын деп қашыртқы ғып.
Бір мойнаққа шықтым да тұра қалдым,
Соғысып көрейін деп тәуекел ғып.

Ұйлығып олар-дағы тұра қалды,
Тобынан бір қара атты шыға қалды.
Қолында көкала жақ кезеп келді:
Жеке-жеке, қазақ! — деп айғай салды.

Мен тұрдым бір мойнақтан қарсы қарап,
Кезеді көкала жақ оқ сап қалмақ.
«Тапжылма батыр болсаң күшімді көр!»
Деп тартты дәл кіндіктен мені қадап.

Көзбенен көздеген оқ келіп жетті,
Тайдырып қайыс арқан төмендетті.
Сүбемнен тайып тиіп, қалқан қылып,
Байпағым жылы қанға толып кетті.

Мен қаштым қорыққан боп ар жағына
Тигенін о да білді сол жағыма.
Ұзамай сексеуілге кіріп тұрдым,
Қуып келіп айқасты сол тағы да.

Найзаны о да салды, мен де салдым,
Менен бұрын бұғанамнан көсіп алды.

Екеуімізге бір өлім болды ғой деп,
Қанжарыммен милықтан беріп қалдым.

Домалап аттан түсті жерге барып.
Жөнелдім ат шылбырын іліп алып.
Біреуі әлгі жерде шауып келіп,
Жөнелді өңгеріп ап қайта салып.

Бір жерге кеп тұрып ем, үйме-жүйме,
Сар жарғақ, сары шалбар алтын түйме,
Бір жалғыз Қара ала атты тура салды
Зәңгі¹ екен қызылтасты² тұтқан күйде.

«Кезек бер тағы, қазақ, жатқызамын,
Кірісіп сары жақтың тартқызамын.
Кісі өлтірдің, кетсең де әзір аман,
Ежен ханның дәмін мен татқызамын».

Қашқанмен қояр емес, тағы тұрдым,
Өзіне қарсы қарап бетім бұрдым.
Мойнынан шаңырақтай жағын алып,
Шіреніп дәл жүректен тартты зұлым.

Садағы дәлдеп тартқан келді жетіп,
Қалғандай болды бейне қазам бітіп.
Ажал жоқ, құдайымның сақтағаны
Кетіпті қалмақы ердің қасын жырттып.

Шошыған соң тағы да қырындаттым,
Мен кіріп сексеуілге тізгін тарттым.
Қоймады, қуып келді жана артымнан
Амал не, қоян қолтық жағаластым.

¹ Зәңгі — старшын. Зәңгі — қызылтасты зәңгі, көктасты зәңгі, сарытасты зәңгі болып бөлінеді.

² Қызылтасты — әскери шен, атак, дәреже, мансап.

Қанжарын шабайын деп алды қолға,
Екеуміз жағаластық онды-солға,
Қанжарын қолындағы жұлып алдым,
Шапқалы қол көтеріп ұмтылғанда.

Көкжал ат қандай шапшаң сырт айналды,
Сындырдық салысумен көк найзаны.
Өзінің қанжарымен шаптым басқа,
Қан шапшып, тітіректен құсып қалды.

Ат ойнап, жарқ етіп сол шыға шалды,
Ұмтылып әм ұстатпай қайта салды.
Сары жарғақ, сары шалбар, көкала жақ,
Қайта кеп тонап алдым, маған қалды.

Тонап ап және қашып дөнге шаптым,
Шулап кеп, тасын үйіп, арша жақтың,
Қара атты байлап салып Жұбай келді,
Түбі қалай болар деп — мұным шақтым.

Жұбай айтты: күн бар ма Төленгітте,
Жолықтық не болса да бір бейнетке.
Құдай жазса, құл жылап көнер деген
Кісі өлімін айтпалық төрең итке.

Сол жерде отыр едік тағы келді,
Зәңгі екен өңгертіп ап қоя берді.
Біз-дағы аттан түсіп отыр едік,
Камалап тұс-тұс жақтан тағы да енді

Жұбай айтты қолға түссек өлтіреді,
Өлгенше басқа бейнет келтіреді.
Ақыр өлдік соғысып жан қармайық,
Қолынан жалаңбұттың не келеді?

Деді де енді орнынан түрекелді,
Босқа өлмейік тәуекел енді деді.—

Соғысып жаудың бетін қайтармасак,
Жалпылдап қуа берер көбі деді.

Түйіп ап жал-құйрығын міндік атқа,
Белсендік белді буып, қанжар сапта.
Екеуміз екі жақтан кірелік деп,
Соғыстық онды-солды сол бір шақта.

Жүргенде біз соғысып екеу өлді,
Өзіме жеті жерден найза төнді.
Жау қашты шыдай алмай әр-беріден сен,
Отырдық бір жотаға түсіп енді.

Қансырап Жұбай отыр, түрі жаман,
Құйкасы бір жақ шеке салбыраған.
Жаным ашып құйкасы мен шекесіне.
Топырақ сап, тартып қойдым сол арадан.

Жау дүрбіт жиылды ой сап алдағыға,
Өлгенін ап жіберді ар жағына.
Ішінен Көкала атты жалғыз шығып,
Жекпе-жек бізге келді сол тағы да.

Мен шаптым сыр білгізбей Көкжалменен,
Шыдамай қайта қашты жанжалменен
Бір шалып найза салдым жаясынан,
Көкжалға жеткізбейтін жануар екен.

Тастарға тоқтамайды, тым тамаша,
Қояндай арты биік, алды аласа.
Қызығып қуып бара жатқанымда,
Артымнан Жұбай шапты жанталаса.

Таяп ем жетем бе деп қайқайыста,
Арқалық, деп шақырып осы тұста.
Ерінің қасын қырып жазып апты,
Тілмаш екен ол дүрбіт амал қанша.

Арқалық атын шыққан сен екенсін
Жылқы алып бір аз күндей елірерсің.
Қызылтасты зәңгі мен бесті өлтірдің
Есігін Ежен ханның бір көрерсің.

Деді де олар кетті осыменен,
Біз қалдық, жүре алмадық жараменен.
Жетелеп Қара атты алып суға келдік,
Жараны су-суғаттап түніменен.

Түнімен суда жатып есті жидық,
Қоржыннан алып келіп азық жедік.
Кісі өлгенін төреге айтпалық деп,
Қара атты жетелеп ап тұра міндік.

Жылқының ізіменен енді салдық,
Айналып қуғыншыға үш күн қалдық.
Бурыл тоғай, Қилыдан көктей өтіп,
Қыран мен Кеміршекке жетіп бардық.

Жылқыны жатыр екен олар бағып,
Батырлар, айналдыңдар мұнша неғып,
Қуғыншымен соғысып бір ат алдық,
Олар да, бұлар дағы аман қалып.

Барамыз, ел ішіне енді келдік,
Бір-бір ат мінейік деп көңіл бөлдік.
Ұстап бер Көкмойынды Жұбай маған,
Жолдыққа жануарды біз мінейік.

Жұбай айтты бедеу мін, мінбе мұны,
Қоя ма төре көрсе саған мұны.
Ат үшін қорғасын мен дүре жедік
Сенімен бірдей оған аттың құны.

Ұстап бер жануарды бір мінейін,
Қолымнан әл кеткенше жібермейін.

Ант етіп сол арада айтып едім,
Әкем Бөрібай өлсе де не берейін.

Сол жерде ұстап берді Жұбай маған,
Басқалар бие мінді тілін алған.
Басады үш аяқтап Көкмойын ат,
Мініп көріп сол жерде желқом салған.

Жұбай айтты: Шатай, Тұяқ, Ситан аға,
Қара ат ап біз барайық енді ауылға.
Сендер жай келіндер деп, жүріп кеттік,
Бір жалғыз келе жатыр тұмандата.

Туралап келді бізге сол арада
Тұйғын сап қаз бен үйрек жол араға.
«Батырлар, келдің бе аман, сауға» — деді.
Тұр екен Әжі інісі Тәти бала.

Сауға деп сұраған соң көңіл бөлдім,
Атымнан түсе қалып сәлем бердім.
Ер болсаң тартуымды ұмытпассың деп,
Жақ пен шалбар, жарғақты соған бердім.

«Арқалық, дос болайын қолыңды бер,
Жалғанда туа қалмас өзінде ер.
Іші тар көре алмастың біреуі еді,
Төреге жол тартуды айтпаңыз сер.

Ұмытпаспын, өлсем өлдім, аман жүрсем,
Түбінде өкпелеймін төре десең!»
Қол алып, қол берістік уағда қып,
Қош айтып біз де кеттік жөнімізбен.

Ауылна Әжі төре келдік жетіп,
Қара атты жетелеп ап дөнгелетіп.
Төре, қара бәрі түгел тысқа шықты,
Батырлар кеп қалды деп дүрілдетіп.

Бәрімен амандасып елді көрдік,
Қандай заман болат деп көңіл бөлдік.
Қара атты босағаға жақын байлап,
Төреге алдияр деп сәлем бердік.

Төре айтты: «Келдің бе аман, батырларым,
Бұрынғыдай Жұбайда жоқ қой арын.
Малға мал алдыңдар ма аман-есен,
Айтындар, әй, батырлар, малдың санын?»

— Екі есе жүз жиырма мал алып едік,
Екі тай нәзір етіп жолда жедік.
Ертісте сегіз құлын суға кетті,
Жүз онын аман-есен айдап келдік.

Келді жау Ертіс өтіп қуғыншылап,
Біз түстік қарауылдап Құмдыбұлақ.
Түсіріп ертоқымды бір ат алдық,
Жылқыға жібермедім алдын орап.

— Жақсы ғой келгендерің есен-аман,
Келген соң теріс айтпан мен де саған.
Сүмірейіп Жұбай неге сөйлемейді,
Келген бе кісі өлтіріп, түрі жаман?

— Алдияр, төрем сөзі кекесін бе,
Уағдана өзін айтқан жетесің бе?
«Берсемде Сейілқанды сені бермен»,
Деп ең, бізбен кісі өлсе бітесің бе?

Кекесең бізді бүйтіп, төрем, әлден,
Қызылтасты бесеу өлді зәңгіменен.
Ханым айтты: Батырлар, өкпелеме,
Сусын іш, бері келіп, сабырменен.

Төре айтты: атымды ертте, малын көрем,
Малға малды қосқызбай санын білем.

Қара аттың ертоқымы аһпақ күміс,
Қуанды көрген жерден Әжі төрем.

Жөнелді төреге еріп бәрі аттана,
Біз де ердік қаламыз ба бой сақтана.
Көкмойын ат баспады үш аяқтап,
Көбімен жүргеннен соң көбік шаша.

Төре тұрып қасыма жетіп келді,
Көрген соң Көкмойынға көңіл бөлді.
«Әсеммен топқа мінер бір ат екен,
Қоя бер басқа ат мініп мұны»,— деді.

— Ант етіп алып едім, сертім қиын,
Мінуге жарайды деп жауға бейім.
Бір тайды төрем сұрап не ғыласың,
Әкем Бөрібай өлсе де не берейін.

Төреміз түсі суық, тілден қалды,
Шұбатып келген малды санап алды.
Үйірін бөрте айғырдың бөліп алып,
Құлынды жиырма екі байлап алды.

Ат, айғыр, бие санап жүйеледі,
Төренің тура келіп тілегені.
«Барған соң аттарыңды әкеп бер»,— деп
Төртеуіне бір қотыр бие берді.

Жұбай айтты: Шатай, Тұяқ, Ситан ағам,
Төреге бой жетеме сый таңдаған.
Үшеуін сойып жеңдер семіз екен,
Келгені жаным аман олжа маған.

Жөнелдім үйіме тез кідіре алмай,
Қандай заман болат деп түбін ойлай,
Сары бөрте биені айтып сойдық,
Қазысын төрем жатыр қарыш-қарыш шайнай.

Мен жүріп Шарықтыға эзер келдім,
Егінші Шарықтыда жалғыз үймін.
Жотада отыр екен жапа-жалғыз
Құшақтап, сүйді жылап әкем менің.

Сөйледім мен әкеме бастан-аяк,
Бір бөтен сөз қоспадым бұра-саяк.
Айтуыңда бір мінің ұнамады,
«Қандай заман туғызар!» — деді аяп.

Ай, ата, оның кім шыдар зардабына,
Басқанда жер қайысқан салмағына.
Төреден тағдырымды жазған болса,
Қайтейін, ілінермін қармағына.

Шыдамасқа амал жоқ қолдан келмес,
Бар Керей бағынып тұр бәрі тегіс.
Дүрбіттен бізді сұрап шерік келсе,
Ақ торғай алтын берсем алдық демес.

Сонымен екі ай жүрдік есен-аман,
Шошимын шырт ұйқыдан түсім жаман.
Дүрбітпен жағаласып оянамын.
Болат деп, біз сорлыға қандай заман.

Бір күні жатыр едім біреу келді,
Жүрегім аттай тулап түрекелді.
«Ей, Арқалық, үйдемісің, бері шық», — деп.
Шақырып ат үстінен хабар берді.

— Сен кімсің түнде жүрген жаным дедім,
Айт шырақ шақырғанның мәнін дедім.
«Бар болса үйде тірі алып кел», — деп,
Берген соң төре жарлық келіп едім.

Әкем Бөрібай шал айтты: — Балам, — деді. —
Бір сұмдық болған екен саған делі

Жөніңді қайтып келіп білдіріп қайт,
Тағы да болды-ау киын заман, — деді.

Мініп ап Қөкмойынды жүріп кеттім,
Тәтиге түн ішінде келіп жеттім.
Отырған мені тосып ханымымен
Ақпейіл ықыласына тағзым еттім.

«Ей, батыр, мен шақырдым келші бері,
Достықтың қол алысқан жоқ бір міні».
«Үш дүрбіт, отыз шерік қалмақтан», — деп
Төрене ұлықлы хат бүгін келді.

Арқалық деген батыр баса-көктеп,
Дүрбіттен жылқы алыпты сан рет кеп,
Қызылтасты зәңгімен кісі өлтіріп,
Жаушыны найза астына жыққан бүктеп.

Қолына үкілі хат барысымен
Ұстап бер Арқалықты жолдасымен,
Кідіртпей жазалыны жеткізбесең
Алдыма өзің кел тез жауабыңмен!»

Бұл бұйрықты көрген соң кеттім шошып,
Сендерді ұстап берер деп, зәрем ұшып.
Шақырттым саған ақыл салайын деп,
Жөн болар орыс еліне өтсең қашып.

Арқалық, бұдан бөтен біз не дейік.
Соныңнан Жұбайды да жіберейік.
Қаратай орыс елі саған пана
Осы ойға белді байлап тірелейік!»

Деді де ел шетіне алып жүрді,
Қайысып қабырғасы налып жүрді.
Бозайғырдың құмына келген кезде,
«Ертістен ат жалдап өт өзің деді!»

Мұтпайын өлгенімше досым, деді
Қол алып, қол берістік қошым деді.
Жұбайды жіберем деп қала берді,
Тәтіммен айрылыстым осы жерде.

Сол жерде аласұрдым әкемді ойлап,
Соғады әр тарапқа жүрек тулап.
«Жөніңді білдіріп кет!» деген еді,
Сорлы шал өледі ғой соры қайнап.

Қайтадан қара түнде үйге келдім,
Ойлаумен жан әкемді қайғы жедім,
Күйініп әкем сонда зар жылады
Осында қалмақ іздеп келді деп ем.

Тәтидің мына сөзі ақыл екен,
Деген сөз орыс елі мақұл екен.
Жақсы ғой Ертіс өтсең аман-есен,
Белінді осыған сен буып бекем.

Таң таяп қалған екен шықсам сыртқа,
Жөнелдім сол арада мініп атқа,
Ертістен өте алмайтын болғаннан соң,
Бекіндім аюлыға Сауыр жақта.

Көкмойынның ертоқымын жұлып алдым,
Оттасын деп аяғына шідер салдым.
Жантайып желқомымды ұйықтай қалсам,
Дүрбітпен жағаласса-ақ айғай салдым.

Таң атып қалған екен түре келдім,
Атымды мінейін деп көңіл бөлдім.
Қарасам мойнақ қырды асқан екен,
Сүрдектеп түсіп кеткен ізін көрдім.

Асты ұзын бұлақ екен көкжиекті,
Жүгіріп мен де келдім, зәрем кетті.

Алдымнан алты қасқыр шыға келді,
Өзенге қуып барып солар жепті.

Атымды жегізіп ап жаяу қалдым.
Құшақтап төрт сирағын зар жыладым.
«Ит сүрінсе үшке шейін» дегенге ұқсап,
Отырмын бармақ шайнап, бар ма лажым.

Отырдым кешке шейін тау басында,
Жұбай жоқ ақылдасар жолдасым да.
Ертоқым, жүгенімді көтеріп ап,
Қайтып келдім Тәтиге жан досыма.

Ояттым тұсынан кеп дыбыс беріп,
Есік ашты әйелі түрегеліп.
Көкмойынды жегізіп жаяу келдім,
Ұзамай қырық тұсақ, шерме толып.

«Әй, батыр, ренжіме қасқыр жесе,
Ауырлықты көтерер атың өлсе.
Жұбайды ұстап берді, дүрбіттерге,
Түн қатып тағы да қаш пәрменіңше.

Ей, қатын, жүк артына төсек салшы,
Тынығып, батыр, бүгін демінді алшы.
Бәйге күрең көбік атты байлатайын
Ертіс өтіп тағы да қармансаңшы.

Мен жаттым жүк артына бекініп ап,
Ауыл жата жөнелдім а құдайлап.
Тәтен досым қасыма еріп жүрді.
Қош айтты ел шетіне шығарып сап.

Ертіске таңға таяу келіп жеттім,
Таба алмай аяқ өткел тентіреппін.
Әр жерге тал бойлатып, ат болдырып,
Ертістен таң атқанда әрең өттім.

Бір адам көрді ме деп жаман састым,
Болдырған көбік атқа қамшы бастым.
Нағашым өгіз қара жаман еді,
Бекініп жатайын деп соған қаштым.

Нағашым жылап-еніреп күтіп алды,
Атымды үйге енгізіп ерін алды.
Жиенім түнге жастап кетесің деп,
Үйіне бекітіп-ап тығып салды.

Түске таяу дәретке шығып едім,
Бір жайдақ өгіз мінген мені көрді.
Танығандай болды да жүзін бұрып,
Жарық етіп өз бетіне жүре берді.

Жүгіріп үйге кірдім нағашыма,
Көрді деп айттым біреу мені осында.
Жүрегім өгіздіден тым шошып тұр,
Ұстап ап бекітейін соны мұнда.

Қас емес о да ағайын дейді бізге,
Ақтады айтпайды деп әлгі жерде.
Төренің тыңшысы екен хабар қыпты,
Қалмақ, қазақ жүз кісі келді лезде.

Ауылды шыр айнала қамап алды,
Арқалық қашқын бар деп хабар салды.
Нағашым ағайынды екі жаман.
Шақырып екеуін де ұстап алды.

Қашқынды сен тықтың деп ылаң сапты.
Қорыққан соң келгенімді мойындапты.
«Арқалықты ұстап бер деп қинады,
Жиен-ау, қайтесін?» — деп маған айтты.

Мен үшін нағашыма күйме дедім,
Амал не, құрған торға кеп іліндім.

Қашқының мінекей деп бер қолына,
Қаныма қан алайын ақыр өлдім.

Жөтеліп екі жаман алып жүрді,
Қашқының мінекей деп айғай түрді.
Қораның ортасына алып келіп,
Өздерің алыңдар деп қоя берді.

Камалап ұстауына батпай тұрды,
Қашпағанды заңы жоқ атпай тұрды.
Тас қылып қол-аяғын байлап әкел,
Әйтпесе өзің жүр деп үрей қылды.

Сол жерде екі жаман жылап келді,
Көл қылып көздің жасын бұлап келді.
Байламасаң өзімді ап кетпекші,
Қайтем деп ақыл-кеңес сұрап келді.

Байлаттым қол-аяғымды амал бар ма,
Қораның домалатты ортасында.
Ұстаған отызшерік көбі қазақ
Жемтікті жеп өлді ғой күзғын-қарға.

Мінгізіп бір түйеге жайғап салды,
Астынан екі аяғым байлап алды.
Есіріп, ұстадық деп саусылдасып,
Әжі төрең алдына алып барды.

Әй, тақсыр, жібергенде не дедіңіз,
Мен үшін малдың қамын жеп едіңіз.
Малыма мал әкепсін, не берейін,
Сейілқанды берсем де деп едіңіз.

Төренің түсі суық көрінеді,
О баста бәріне де көніп еді.
Бас ұрып қандай жылап сұрасам да
Мелшиіп төмен қарап үндемейді.

Жаркырап ай астында жарык жұлдыз,
Жагалар жарда жүріп суды күндыз.
Сейілканды берсем де бермен деп ең,
Дәл ененді ұрайын Әжі сүмпыз.

Деп едім әлгі жерде күйіп-жанды,
Мына залым не дейд деп ашуланды.
Кім кіргізді мынаны тез шығар деп,
Тұрып кеп сар таякпен салып қалды.

Тәти дос көріп отыр мына мәнді,
Жүгіріп ағасына жетіп барды.
Мұны ұрғанша жерді ұр деп, әлгі жерде
Колындағы таяғын жұлып алды.

Сүйрелеп алып шықты әлгі жерде,
Кұдайым кез келтірді мұндай күйге.
Астында шегелеулі Жұбай отыр,
Шегелетті мені де — әкеп бірге.

Кетіп ең мені тастап, батырым-ай.
Тілеп ем кетсе екен деп бір табылмай.
Сен қалсаң мені әкетсе, орта жолда
Қалмас деп ойлап едім бір соғыспай.

Бармалық әділдіктің жүйесіне,
Жолықтық қандай жанның киесіне?
Ұр дегенге келмейді ұрғанға күш,
Тенделдік жау дүрбіттің түйесіне.

Сол жерде екеумізді шегеледі,
Колынан түк келмейді Керей елі.
Бір түйеге екеумізді тендеп тастап,
Әжі төрем мүләйімсіп қала берді.

Жөнелді отыз шерік байлап алып,
Шегелеп қол-аяқты жайғап алып.

Аз тап бұл Бұтақара — Қаракаспен
Қош айтып, қала берді жылап халық.

Жөнелді бізді тендеп Алтайды өрлеп,
Түйе үстінде кеттік біз жылап-еңіреп.
Сөтке сайын түйеден түсіреді,
Көтеріп сирағымнан етіп ермек.

Екі аяқ шылдырлатып кісендеулі,
Екі қол білезіктен шегендеулі.
Қара шай, сөткесіне бір тілім нан
Әйтеуір өлмесін деп нәр берулі.

Алтайдың Айыркезең асуы бар,
Қобдаға одан асып басуы бар.
Түйемен он күн жүріп Қобда келдік,
Сол жерге келіп жеттік еру болар.

Қалмақ бір досым бар-ды Қарамерген
Есітіп бұл бір жайды мұнда келген
«Қайран ер сен де мұндай болдың ба?» — деп,
Көрісіп құшақтады салған жерден.

Маған кеп әлгі жерде амандасты,
Шерікке жау әкелген қадам басты.
«Бір түнге Аркалықты кепілге бер?»
Деп мені әлгілерден сұрап апты.

Босатып мені үйіне алып келді,
Жақсылап төрге төсек салып берді.
«Тынығып, қайран батыр, бір түн ұйықта», —
Деп семіз бір бағылан сойып берді.

Мен жаттым қой етін жеп, майға батып,
Ұйықтадым, қол-аяқты созып жатып.
Таң ертең қалған етті тағы жылытып,
«Ішіп-жеп, тынық, — деді — айран, қатық.

Бүгін жат, еру болса тағы тынық,
Келейін мен шеріктен жөнін біліп.
Куанып қайтып келді — еру бол — деп,
Әкелді бір еркек қой тағы сойып.

Түгел асып турады қуырдақ қып,
Тұздықтап қарынға етті түгел тығып,
Түйенің өркешіне таңып берем,
Екеуің же,— деп — күндіз азық қылып.

Апарып ертең берем тағы тынық
Арқалық ер едің ғой бұған шынық».
Ойладым бүгін қашып кетейін деп,
Батырдың байлаудағы атын мініп.

Жаттым да мен киіндім қапта тұрып,
Тындадым ояу ма деп жөнін біліп.
Қатыны байына айтты тындап жатсам,
«Мені қашып кетер!» деп қауіп қылып.

«Досым деп қайғырасың сөзін қостап,
Әкеліп салып қойдың үйге бостан.
Арқалық қашып кетсе қайтер едін,
Қазақтың қалмайсың ба шоғын ұстап?»

«Ер қайда Арқалықтай ұрынуға,
Шіркіннің жан жетеме порымына.
Арқалық қашып кетсе жолы болсын,
Досымның өзін барам орынына!»

Ойладым жүрегімнен жұлмайын деп,
Көңілімді жамандыққа бұрмайын деп.
Мұны есітіп шешіндім де қайта жаттым,
Әйелге ерді таба қылмайын деп.

Таң ертең тұра келдім ұйқым қанып,
Шай іштім бетім жуып сыртқа барып,

Қарамерген сөйлейді: «Ей, Арқалық,
Беремін шерікке енді сені апарып.

Осыдан сендерді алып ханға барар,
Дүре соғып сендерден сұрақ алар.
Өзінің қалмағына нанып отыр,
Бар шынынды айтпасаң қинау салар.

Шынынды айтсаң сөзге бәрі нанар,
Ол күні өлмейсіндер, жаның қалар.
Ақбұрғылап мойныңа кісен салып,
Апарып темір үйге бөлек бағар.

Бір асыл кездігім бар мен соқтырған,
Қырық ошақтан қорытып құрыш қылған.
Темірді жайынша турап талқандайды,
Берейін кездігімді досым саған!»

«Әкел!» деп қатынына әмір қылды,
Қатыны кебежеден алып келді.
Сар пышақ жарқырайды асыл құрыш,
Мойындап сапыдан сурып алып қойды.

«Табаныңның шұқырына мен салайын,
Желімдеп жарғақпенен жапсырайын.
Қолың бір босайтұғын күнің туса,
Сонда ал табаныңнан, айттым жайын.

Тесесің темір үйді соныменен,
Қашасың іс оралса жөніменен.
Жаныңа сая болар бұл асылым,
Арқалық жан аямас досым ең сен.

Желімдеп табаныма тығып берді,
Екі қондым шерікке алып келді.
Қош айтып Жұбайменен екеумізге
Өркешке қуырдақты таңып берді.

Ай жүріп алып келді Ежен ханға,
Жеті күн қамап қойды қараңғыға.
Аяқта кісен, қол, мойын шынжыр бұғау,
Жауапқа алып кірді хан жамбылға¹

Отырған сұрақшы мен ханы қалмақ,
Бас ұрдық Ежен ханға заны тайғақ.
«Арқалық кайсынын» деп түрегелді,
Алдына тік тұрғызып алды сұрақ.

«Дүрбіттен неше айдадың, неше келдің,
Өттің бе, шыныңды айт, түгел бәрін?
Шыныңды айтсаң сұрақ аз болады!» — деп,
Көрсетті кәрі күшті хан жарлығын.

— Жау болды кісі өлтірген қазақ, қалмақ,
Кедей ем, боп аттандым олжаланбақ.
Екі кеп қырық-елуден жылқы айдадым,
Екі соғыста өлтірдім екі қалмақ.

Бір атты бермедің деп Әжі төре,
Енді сен бармайсың деп соқты дүре.
Төренің зардабына шыдай алмай,
Жай жаттым бас айналып күнім көре.

Бір сиыр, бір жылқым бар, үйім жамау,
Жан сақтап жата бердім жүдеу-жадау.
Бір күні, «Ей Арқалық, бері шық», — деп
Айғайлап маған біреу келді таяу.

Шошынып қараңғыда түрекелдім,
Жадағай жаман шекпен бойыма ілдім.
Әжі төре шақырады дегеннен соң,
Түн қатып кідірместен сонда келдім.

¹ Ж а м б ы л — хан сарайы, хан ордасы.

«Арқалық, жау дүрбіттің қорлығы өтті,
Жылқыны таңдай тал түс дүрілдетті.
Арқалық, осыған сен барып өзін
Малыма мал әкел», — деп әмір етті.

Аттандық жарлық қатты төре берген,
Сегіз күн ұдай жүрдік күн-түнімен.
Дүрбіттен жүз жылқы алдық иен жатқан,
Айдадық күн-түн қатып соныменен.

Неше күн ұдай айдап Ертіс бардық,
Суына Қара Ертістің жылқы салдық.
Суынан өтіп тынығып жатқан кезде
Қуғыншы алпыс кісі келді қалып.

Соғыстық біз екеуміз онды-солды,
Дүрбітке бұ жолы да қырғын болды.
Кісі өлсе, өзім көрем деген төре,
Тырсыып өзімізді күлкі қылды.

Жылқыны Әжі төре санап алды,
Үйірден бөрте айғырды айдап барды.
Мен бермедім атымды, басқасын ап,
Құлынды отыз екі байлап алды.

Жылқы әкел деп жіберген төрем еді,
Сендерді жауға бермен деген еді.
Жарлыққа сізден барған шыдай алмай
«Тұздыққа» бізді тартып шіренеді.

Отырған өңшең қалмақ басты-басты,
Қалмақша әзіл білем сөз қатысты.
«Қор болған қазағында батыр екен,
Әзір біз өлтірмейік!» — деп қайысты.

Дүренің астына алды мені бассап,
Құйрықты түріп ашты жалаңаштап,

Мініп ап бас-аякка сонда шерік
Құлаштап алпыс қамшы дүре тастап.

Қылтаны құйрықпенен тілімдеді,
«Алып па ең мұндай дүре бұрын?» — деді,
Киіндім түрекеліп амал бар ма?
Екі аяқ тәлтіректеп дірілдеді.

Жұбайға отыз қамшы соқты қатты,
Құйрықтан борағытып қандар ақты.
Сокқанда отыз қамшы сорлы Жұбай,
Тұралмай әлгі жерде бұраң қакты.

Ақырдым, түрекелді, немене ұнар,
Бұл жерде жұмыс бар ма қолдан қылар.
Жұлып ап Жұбайды мен киіндірдім,
Бар ма деп әкең мұнда жұбандырар.

Сөйлесті бәрі сонда! «Ер екен деп,
Қор болып қазағында жүр екен деп.
Тағы сұрақ қылармыз бұл екеуін
Бұйырды темір үйге сал бекем», — деп.

Ақбұрғы мойнымызға сонда салды,
Шеріктер темір үйге алып барды.
Кіргізбей екеумізді айдап келіп,
Есікке тас қып мықтап құлып салды.

Қор болды біз сорлының ғарып басы,
Бір адам табылмады арашашы.
Сөткесінде бір әкеп берген тамақ,
Күріш, нан, құр қара шай берген асы.

Кесу күріш, бір тілім нан жүрген кәсіп,
Темір үй, жамбасымнан тактай тесіп.
Аяқ кісен, қол шеге, мойында ағаш
Осымен алты ай жаттық байлап нәсіп.

Тән тозып, сүйек қалды саудыраған,
Біз күйдік төре үшін барма шарам.
Кез еді жазғытұрғы «Арқалық!» — деп
Бір дауыс шықты әйнектен айқайлаған.

Қарасам қалмақ қызы жаудыраған,
Кигені өңшең торғын судыраған.
Келіп тұр терезеден күле сөйлеп,
Арқалық қайсының деп жөн сұраған.

Арқалық мен едім деп түрекелдім.
Сен бала кім едің деп сұрау бердім.
— Мен едім Ежен ханның кенже қызы,
Көруге сізді әдейі іздеп келген?!

— Сен болсаң Ежен ханның кенже қызы,
Батты ғой жамбасымнан жердің сызы.
Хан сокса қайраны бар деген еді,
Шегеден атаңа айтып шығар бізді.

— Келмейді шығаруға әлім, — деді, —
Сізге Ежен ханның заңы мәлім, — деді.
Басқа қайран сұрасаң қолдан келер,
Сөйлесең кемшіліктің жөнін, — деді.

— Егерде кемтарлықты біле келсең,
Арманда кетемін ғой аштан өлсем,
Хан баласы екенсің қайратын мол,
Жалғанда ұмытпас ем азық берсең.

— Сөзіңе олай болса, көңіл бөлем,
Екі күнге бір сиыр азық берем.
Шегеден аман-есен шыға қалсаң,
Жамбыл бұзып сен маған келер ме едің?

— Табармын шыбын жаным аман тұрса,
Қуатым кірер хан қыз мойын бұрса.

Жамбыл бұзып бармасам атым құрсын.
Темір үйден құтылар күнім туса.

— Ендеше орнымды айтам батыр саған,
Жамбылда өзіңе әкем дүре салған.
Оң жағында қызыл перде шымылдық бар,
Көресің келе қалсаң мені содан.

Қош айтып хан баласы кетті жүріп,
Біз қалдық шыққандай боп аласұрып.
Жұбай айтты: «Әй, Арқалық, мұнша шаршап,
Нең бар ет кеткен жоқ па мазақ қылып.

Арқалық, қайда саған азық бермек,
Еріккен хан қызына бұ да ермек.
Қазақтың батыры деп естіген соң,
Сайқы қып саған келген қызықтап тек».

Сонымен жата бердік бұрынғыдай,
Бізді ұстап берген соң төре сұмырай.
Азық жоқ, аласұрып жатыр едік,
Бір қалмақ қатын келді жылы ұшырай.

Терезеден Арқалық деп айғай түрді,
Хан баласы деп саған азық берді.
Екі күнге жеткізіп жеп тұрсын деп,
Терезенің тесігінен тастай берді.

— Сиырдың етін түгел асып келдім.
Пісіріп мына қапқа басып келдім.
Сер деген екі күнге бір сиырды
Тапжылтпай қыз жарлығын алып келдім...

Деген соң бек қуандық әлгі жерде,
Жас арып әл келеді екі көзге.
Жұбай айтты: «Арқалық, өлі балық
Өлмейтінге дейтұғын келді бізге».

— Әй, Жұбай, кеше сөзің кекесін бе,
Шартына маған айтқан жетесің бе?
Шикі жеймін демеп пе ең азық берсе,
Сертті бұзып жалтақ боп өтесің бе?

Жыласып үміт қылып ойға қалдық,
Аппақ май алдымызға үйіп алдық.
Пышақ жоқ, қол шегеде кесіп жейтін.
Қасқырдай қой жолыққан басып салдық.

Күн ара сиыр еті келіп тұрды.
Хан қызы бізге көңіл бөліп тұрды.
Тұлымшағы салбыраған бір қара көк
Қол ұшынан ет әкеліп беріп тұрды.

Бір күні қасқыр талап олай-бұлай,
Шошынып түсім екен салдым ойбай.
Түсімді жолдасыма баяндадым,
Болды деп, бір жақсылық сорлы Жұбай.

Қуанып ақбұрғы ағаш былай салдым,
Кездікті табандағы жұлып алдым.
Жұбай қолын босатып бұғауын ап,
Кісенді аяқтағы қиып алдым.

Шерік келсе кісенді бос саламыз,
Үйді тесіп қашсақ деп ойға аламыз.
Кездікпен темір үйді тесіп алып,
Жылы жел, ай көргенге қуанамыз.

Қуандық түнде шығып, а құдайлап,
Етке дейін азық алдық түбін ойлап.
Ақбұрғы мойнын қиған Жұбай ерім
«Қашалық!» — деді Арқалық енді аяндап.

Мен айттым: — Қызға берген сертім қайда,
Қыз болмаса өліп ек әлдеқайда.

Алпыс күн отыз сиыр азык беріп,
Асырап бізді өлтірмей қосты санға.

Мен соған неғылса да барам дедім,
Қош айтысып рұқсатын алам дедім.
Кездікпен мен жамбылды тесіп түсем,
Ажал болса жамбылда қалам,— дедім.

— Әй, батыр, екі қабат темір есік.
Түсесің асыл бар ғой оған тесіп.
Күзетші неше жерден ханды баққан
Барасың қызға сорлы қалай кешіп.

Өлсем де барайын деп түрекелдім,
Жұбай айтты: — Арқалық асыл ерім.
Ей, сорлы, бір өрлесен болмаушы едің,
Ойқастап тыңдасаңшы сөздің жөнін.

Болмасаң жүр жамбылға бір барайық,
Көріп пе ең үлкен көпір аңғарарлық.
Ішке кіріп қуысына бекінелік,
Ертең бізді іздейді хабар салып.

Жер-көктің бәрін тінтіп таба алмайды,
Көпірді бекінет деп ойға алмайды.
Әпсәбі басылған сон соған бар деп
Сөзінен Жұбай шіркін бір таймайды.

Екеуміз түнде қашып көпір бардық,
Бекініп қуысына жатып алдық.
«Темір үйді тесіп, қашып кетіпті»,— деп,
Күзетші хабарлады ханға барып.

Хан жарлық берді тінт деп бәрін карап.
Астасқан адамдар бар сұрақ сұрап.
Жамбылдан қалың әскер қаптап шықты,
Отырмын бәрін көріп мен сығалап.

Таба алмай шерім қарап жамбыл келді.
Барып мен жамбыл бұзып болдым енді.
Менімен сені қоса өлтірер деп,
Көпірге кеттім байлап Жұбай ерді.

Кездікті алмас құрыш қолыма алдым,
Жамбыл тесіп, құлыбын жұлып алдым.
Ішіне қаймықпастан кіріп барсам.
Күзетші ұйықтап жатыр байқап қалдым.

Әуелі Көкала атты алайын деп,
Кермеде тұрған атты табайын деп.
Тауып ап, қақпаға әкеп байлап қойып,
Бұрылдым енді қызға барайын деп.

Апарып сұрақ қылған жерге келдім,
Күзетші жатыр шерік соны көрдім.
Әпін жеп бәрі мас қирап жатыр,
Басып өтіп хан жатқан жерге келдім.

Есіктен ептеп келіп көзім салдым,
Мас болып хан да жатыр сезе қалдым.
Ақ панар жарқырап тұр хан алдында.
Қанжарын бас жақтағы қолыма алдым.

Хан оянып, «бұл кім?» деп тұра ұмтылды,
Мен Арқалық деп едім үні тынды.
Тырп етсең өлтірем деп тап бергенде,
Жым болып көрпе астына бұға кірді.

Қылышты жарқыраған қолыма алдым,
Қызды іздеп жан-жағыма көзім салдым.
Көрдім де қызыл торғын шымылдықты,
Іркілмей қыз қасына кіріп бардым.

Ояттым ханышаны мен келдім деп,
Қол ұшын тар қапаста сен бердің деп,

Кыз маған амандасты риза болып,
«Мен сені қас батырға теңгердім» — деп.

Өлімге жан қалар ма қарсы шаппай,
Хан бұқты көрпе астына басын сақтай.
Қанжарды қолыма алдым тұсындағы
Хан қалды маған батып бір сөз айтпай.

Арқалық еңіреген мен бір ермін,
Астында елім жатыр асқар белдің
Алпыс күн азық берген хақыңызға,
Сөзімді жұтбайын деп саған келдім.

«Мен сені шақырғам жоқ тиейін деп,
Дінімді бұзып сені сүйейін деп.
Атам сені алыптай ер деп еді,
Сынадым айтқан сөзін білейін деп.

Арқалық, бәрекелде ер екенсің,
Көргейсің ерлігіңнің берекесін.
Тепкенде темір үзер батырым-ай,
Қор болып қазағында жүр екенсің!»

Сегіз кез жол болсынға торғын берді
Қолдасын деп тәңірің сендей ерді.
Майға илетіп пісірген бір тұлып нан,
Соны алып аман-есен жөнел деді.

Қош айтып ханышамен жыла бастым,
Ас үйге кіріп келіп есік аштым.
Нан алдым, қазанда тұр ыстық күріш,
Салып ап бір кателмен алға астым.

Қақпада Көкала ат тұр қойған байлап,
Жөнелдім байлап кеткен Жұбайды ойлап,
Байлаудан көпірдегі босатып ап,
Жөнелдім ол арадан «а құдайлап»,

Көшеден біз де шықтық жың атылды,
Барабан қағып жамбыл шулатылды.
Келеміз Көкала атқа мінгесіп ап,
Жануар алып ұшып ырғатылды.

Таң ата шәһәр шетіне біз де шықтық,
Алуға серуленіп аттан түстік.
Күріш жеп бір азырақ әл шақырып,
Алған соң ымырт түсе тауға жеттік.

Бір шатқа кеп бекіндік түнде жатып,
Сарғайып қалған екен таң да атып.
Жұбайдың ақбұрғыдан мойны жара,
Сарнайды ол қатты жүрсе ірің атып.

Бекініп, күндіз жатып, түнде жүрдік.
Он күн жүріп, құла дүз иенге кірдік.
Бой кеңіп үнемі алға жылжуменен
Тал түсте біз бір заңғар тауға келдік.

Отыр ек карауылдап тау басында
Бөктерлеп біреу басты бізге асыға,
Келейін дедім оның атын алып,
Жұбай: «Әй, отыра тұр сен осында».

Мініп ап Көкала атпен жетіп бардым,
Қалмақты батырсынған зекіп қалдым,
Қап бәлем, жатқызармын жерге бүктеп,
Дедім де кылышпенен салып қалдым.

Атының басын іркіп тұра қалды,
Адам деп мені ойына құрамады.
Шап беріп жауырыннан жұлып алып,
Көлденең ер қасына бүге салды.

Жетектеп Көкала атты жүріп кетті.
Алдына мені өңгеріп селкілдетті.

Ердің ері тақымға басад деуші ед,
Басыма келді ғой деп күлдім кекті.

Күлгенде қалмақ кенет тұра қалды,
Басын шайқап, мойнын маған бұра қалды.
Өлімге келген адам күле ме деп,
Алдынан алып жерге қоя салды.

Кәперсіз әлгі жерде аттан түсті,
Қорқатұғын ер емес тым-ақ күшті.
«Атың жайдақ, ерің жоқ есірмелі,
Қуып жүрген қазақсың қандай істі?»

— Мен қазақпын, Арқалық атым дедім,
Төренің Төленгіті затым дедім.
Әжі төре дүрбіттен жылқы алдырып,
Ежен ханға ұстап берген тартуы едім.

— Арқалық есітуші едім мен де сені,
Кісі өлтірген кінәна хан не деді?
Атым Қоңқа қалмақтың батыры едім,
Сенімен сөйлесейін мен де шынды:

Өлтіріп неғылайын, ер екенсің,
Ханнан қашып, жаныңды ап жүр екенсің.
Қызығып атыңды алсам екі адамсың,
Елге жетпей екеуің жолда өлерсің.

— Әй, Қоңқа, батыр болса затың қалмақ,
Жан келді, арып шаршап түсіп салмақ.
Жолдасым далада отыр жаяу қалып,
Болып едім төңкеріп атыңды алмақ.

Елім Керей әлі алпыс айшылық жер,
Көрген адам өлтірмей неге ескерер.
Тірі барсам батыр мен ұмытпайын,
Ер болсаң жаяу қалып атыңды бер.

— Жақсылыққа жақсылық әр кісіден,
Жамандыққа жақсылық ер кісіден,
Әй, шіркін, жеңіп айтсаң ер екенсің,
Берейін жаяу түсіп атымды мен.

Тақымға жастан басқан тұлпар еді,
Шапқанда құс қалдырған сұңқар еді.
Еліңе аман барсаң, әй, Арқалық,
Атымды осы күзде қайтар! — деді.

Азығын алдыма әкеп тоса берді,
От жақ деп шақпағын да қоса берді.
Үш күндік қоржын толы азық алып,
Дос болып құшақтасып жаяу жүрді.

Қоңқаның тұлпарына мініп алдым,
Жетелеп өз атымды қосарға алдым.
Бейшара, тауда отырған Жұбайыма
Қуанып әлгі жерде жетіп бардым.

Қуанды, а құдайлап, Жұбай жылап,
Барғанда қалмап па едің аттан құлап?
Қалайша атын алдың ол кім екен?
Ұқтыршы, деді оның жөнін сұрап.

Жұбайға түсіндіріп айттым бәрін,
Батырға жетпеді деп менің әлім.
Салғанын атқа өңгеріп қаңбақтай ғып
Шылбырын атының да қолға алғанын.

Әлімнің жоқ екенін сонда аңғардым,
Күшіне сол қалмақтың мен танқалдым,
Ердің ерін көрсендер тақымында
Дегенді сақ-сақ күліп айтып салдым.

Сол жерде тізгін тартып тұра қалды,
Көтеріп мені алдынан қолына алды.

Коя сап өз жанына адам демей
Атынан сонда жерге түсе қалды.

Келе сап қанжар салдың өзін деді,
Амал жоқ, кімсің, үлкен сөзің деді.
Ұрысқанды айтпа, күлгенді сұра деген,
Сен өзің қай қазақсың жөнің деді.

Сонан соң жөнімді айттым бастан-аяқ.
Қамықты, басын шайқап мені аяп.
Өзің кім деп мен-дағы жөн сұрап ем,
«Қоңқа батыр мен,— деді затым қалмақ»

Әй, Қоңқа жаяу қалып атыңды бер,
Егер де батыр болсаң сен кемеңгер.
Екеу ара жалғыз ат деп жалындым,
Елге жетпей өлеміз ғой айшылық жер.

Ер екен жаяу қалып атын берді.
Қоржынын, бақыр, шақбақ отын берді.
Үш күнде жаяу үйге жетемін деп,
Дос болып мені еркіме қоя берді.

Бәрін есітіп жылады Жұбай сонда,
Әй, шіркін, ер екен ғой толған сынға.
Жарам жаман жетем бе, жетпеймін бе?
Қоңқаны деді өлгенше сақта ойында.

Жұбай ер Қаракерге мінді жайлап,
Кілем сап Көкала атқа міндім жайдақ.
Бізбен жау дүрбіт қалмақ жер шегіне
Біз шерлі азар жүріп жеттік айлап.

Бір жерде тарлан ат тұр еріменен,
Жұбайға айттым жүре бер жөніңменен.
Салақтап екі аяғым жүре алмадым,
Ана атты әкеп, мінейін ебіменен.

Жүгіртіп Көкала атпен жетіп келдім,
Иесі бар шығар деп көңіл бөлдім.
Үзенгіге келген атты атайын деп,
Сығалап жатыр екен байқап көрдім.

Түсе ғап айдарынан ұстай алдым,
Мен ғой деп дәл басына қанжар салдым.
Өлтіріп, дүрбіт екен аңға келген,
Тарланға ертоқымды мініп алдым.

Тарланға мініп шаба жөнелгенде,
Мергендер әр бір жерден түре келді.
Қалмақшылап жау дүрбіт айғайлап ед,
Тарлан ат төрт тағандап тұра қалды.

Ыза боп сонда үстінен түсе қалдым,
Орайға қанжарменен бір-ақ салдым.
Өлтіріп қу Тарланды тастадым да,
Қайтадан Көкала атқа мініп алдым.

Мергендер тұс-тұс жақтан мылтық атты,
Оқтары қашсам-дағы келіп жатты.
Атыма астымдағы оғы жетіп
Көлденең қос өкпеден тиді қатты.

Жығылды оқ тиген соң омақа асып,
Жүгірдім аттан түсе жаяу қашып.
Жапсарлап бір жар тасты паналадым,
Жұбай ер сонда жылап келді сасып.

— Қалым аз, жарам жаман жүре алмаймын...
Құтқармас мінгескенмен, жауың дайын.
Қарайлап мені қимай, мерт боларсың,
Арқалық, мына атқа мін мен қалайын.

Сен құтыл, мен қалайын осы жерде
Кегімді аларсың сен барсаң елге.

Каныма қан аларсын мына жаудан,
Бәрі кеп мені өлтіріп жатқан кезде.

— Атыңменен жүре бер қылма қауіп,
Жаяулап құтылармын ебін тауып.
Ұялас ит секілді, құрбым Жұбай,
Тастамаспын алмаса ажал тауып.

— Қимағаның болмайды, құрбыжаным,
Жүрерге болар емес тіпті халім.
Жалғыз едім, жайрадым төре үшін,
Сәлем айт ел-жұртыма түгел барын.

Қатыным екі қабат қалып еді,
Ұл туса Жәдігер қой атын деді,
Қыз туса біреуменен күнін көрсін,
Өшкен соң ақыр менің атым деді.

Жау келіп сонда үстімнен тау құлатты,
Аттан деп Жұбай мені қалжыратты.
Құлаған тас соқпады тұра қаштым.
Мен қашқан соң Жұбайға жабырласты.

Біреуін ұрды Жұбай таспен басқа,
Домалап кеп жығылды сонда қасқа.
Төбелеп бәрі жайдай түскеннен соң,
Жан берді қайран Жұбай амал қанша.

Мен сорлы мұны көріп шыдамадым,
Тұлпарға әлгі жерде қамшы салдым,
Жұбайды итше керіп жатқан жауға
Тидім де тұс-тұсынан қанжарладым.

Өлмегені қашты енді тауға қарай,
Қанжарға оскылаған шыдай алмай.
Жау кетті аттан сонда түсе қалып,
Өлдің деп зар жыладым қайран Жұбай!

Құшақтап өлігін тек жылай берем,
Серендеп үшеу жатыр коңыркерден.
Қайран дос, жан жолдасым айрылдым деп,
Зар жылап бірге жаттым түніменен.

Қанжармен таң атқан соң қабыр қаздым,
Айрылдым жолдасымнан барма лажым,
Өзімнің білгенімше жаназа оқып,
Басына жүктей-жүктей тас қаладым.

Жөнелдім айрылдым да жылап-жылап,
Сиынып бір құдайдан жәрдем сұрап.
Белгі етіп бір шоқыға тасты жидым,
Тұлпардың жүрісіне дәтім шыдап.

Ай жүріп аман келдім керейлерге,
Алтай, Сауыр, Ертіспен қайран жерге.
Шарықты деген жерде тасты Тоспа
Сол жерде салықшыға келдім түнде.

Салдыртып Тоспадағы елге келдім,
Кір жуып, кіндік кескен жерге келдім.
Оңаша бір қара үй тігулі тұр,
Үңіліп есігінен көз жібердім.

Туырлық қара құрым тұрған құрып,
Есігі бір жапырақ қойған түріп.
Үңіліп көзім салсам шал Бөрібай
Өз әкем отыр екен отты сырып.

Көрген соң шыдай алмай қарғып түстім,
Әкемнің дауысым шықпай қолын қыстым,
«Төреден қорықпай келіп сәлем бердің —
Деді әкем — жалғызымның досымысың?»

— Ай, ата, жалғызымды танымалдым
Мен Арқалық балаңмын соры қалың,—

Дегенде бассап сүйді әкем жылап,
«Сені ойлап қаусадым, — деп, — балапаным!»

Түскі мал сауып жүрген жалғыз бала
Әйелім келді жетіп ести сала.
Шуылдап құшып-сүйіп мауқын басты
Қуанды көріп аман, естен тана.

Аздан соң есім жиып мен жайландым,
Қара үйге халқым көрдім жиналғанын.
Жұбайдың әйелі кеп: «Құрдасым-ау,
Жолдасың қайда қалды?» — деп зарланды.

Бере алмай бұған жауап әлім кетті,
Естірту қандай қиын қалың дертті.
Бас салып бір аз жылап көріскенде,
Тұра алмай, қайғы мендеп әлсіретті.

Жұбайдың әйелінің жылағаны

— Құрдас-ау, қайда құрдасың,
Жасыннан құрбы сырласың?
Жарты күрт болса, бөліп жеп,
Бір өлем деген мұндасың?!

Қалды ма қаздай адасып,
Жүруші едің жарасып.
Қалың жаудан қайтпаушы ең,
Тізе қосып ұнасып.

Жолда өлсе, қолдан қойдың ба,
Қалмақтың жауы сойды ма?
Далада қалып көмілмей,
Көздерін қарға ойды ма?!

Өлімнен адам құтылмас,
Ажал жетпей тұтылмас,

Құрдасынның қайғысы
Өлгенше бізден ұмтылмас.

Жасымнан көрдім жетімдік,
Жоқ болды ғой, ол кімдік.
Өз ісім менің қате екен,
Бармақ шайнап, өкіндік.

Құрдас-ау, сенен сұрадым,
Шыдай алмай жыладым.
Құрдасың жоқ жалғыз кеп,
Таусылғандай лажың.

Көрісті жарын жоқтап өксіп жылап,
Жұбайдың қаза тапқан мәнін сұрап.
Қарақас, Ботақара, Салықтыға
Қалдырмай уақиғаны айттым сырлап.

Қайғырды Ботақара бәрі жылап,
Тамсанды ерлігінің бәрі ұнап.
Жұбайдың қанына қан аламын деп,
Төреге басым бәйге тіктім шыдап.

Бәйметей Салқыда үлкен ақыл қылды,
Жиылып Ботақара кеңес құрды.
Танытамын бейсенбі күн біліп алып,
Екі елдің бәтуесін күтіп тұрды.

Білгізбей Арқалықты жасыралық,
Күндіз тығып, түнде әкеп асыралық,
Бәйметей мен барайын, біреуін ер,—
Деді — ақыл екі биден біз сұралық.

Бәйметей осылай деп биге кетті,
Мен жүрдім жасырынбақ ойнап епті.

Жұбайдын әйелі кеп ақыл сұрап,
Жұбай маған не айтты деп кеңес етті.

Жолдасын Жұбай саған сәлем деді,
«Жалғыз ем!»— деп артына елеңдеді.
Сүйген жар екі қабат қалып еді,
Ұл туса, бақсын деді де емренінді.

Қыз туса, ерге тисін күнін көріп,
Ұнасар сүйгеніне өзі біліп,
Ұл туса, Жәдігер деп атын қойсын
Асырар деді сені мейірін төгіп.

Ұл екен атын қойды Жәдігер деп,
Мәпеледі мейірге ана бөлеп.
Жұбайдың айтқан сөзін бұлжытпастан
Күн көрді маған олар нық сүйеп.

Бәйметей екі биге барып кепті,
Ақыл сұрап ақылын алып кепті.
Төреге амандаса біз барамыз,
Кідірмей Арқалық та жетсін депті.

Ауылға шауып келіп ұран салсын,
Есігін найзаменен турап салсын,
Жұбайдың кегін өлген аламын деп,
Қанжармен босағасын бірер шапсын.

Бір өлім ханға найза саламын деп,
Қанға қан Сейілканды жарамын деп,
Қалмаққа тағы байлап берерсің сен
Қанымды оған шейін аламын деп.

Астыртын бұл ақылды Бежең берді,
Төренің ауылына олар келді.
Қоңқаның Қарагерін мініп алып,
Ту алып ер Арқалық жалғыз жүрді.

Төреге Керей келді басын құрап,
Бәрі кеп төресінен ақыл сұрап,
Төре мен қызылтасты тағы да отыр,
Қауіпсіз бұрынғыдай басын бұлдап.

Тал түсте айқайлаған дауыс шықты,
Бір жігіт асып-сасып ханға зытты.
Қолында ту, ұран сап ер Арқалық
Айқайлап келіп тұр деп хабар етті.

Бежең айтты: «Арқалық қайдан келсін,
Өлтірмей қалмақ неге қоя берсін.
Аққу тиген дуадақ айғайлағыш,
Сол шығар»,— деп, сөйледі Бежең шешен.

Сол кезде төре үйіне шауып келдім,
Есікті найзаменен түре бердім.
Төре қайда қан қылып өлтірем деп,
Босағасын төренің тілгіледім.

Керейден төре көңілі суып кетті,
Ұран сап Керей үйден шығып кетті.
Төре шошып, Арқалық өлтірет деп,
Астына жұкаяқтың кіріп кетті.

Ел бөгеп мені сонда жібермеді,
Ұста деп Бежең жылдам тұра келді.
Төрені шауып жатыр дегенді есітіп,
Жан досым алып-ұшып Тәти келді.

Тәтекең келісімен ақыл бөлді,
Сөйледі жеңгесіне мына сөзді:
«Бір түйенді алдырып, бір кілем жап,
Жүр екеуміз баралық батырға енді.»

Қара нарға кілемді жауып салды,
Сусын алып жеңгесін ертіп алды.

Дос еді Тәти төре құшақтасқан,
Аттан түсіп алдынан күтіп алдым.

Екеуміз Тәтименен құшақтастық,
Жас ағып көзден мөлдір бұршақтасты.
Сусын беріп, батырым, ашу бас деп,
Достықпен Тәти төре жөн сұрасты.

Сөйледім Тәтиге бар көргенімді,
Қор болып, жолда Жұбай өлгенін де.
Жұбайдың қанын алмай тоқтамаймын,
Сейілқан бізді салған сергелдеңге.

— Ей, батыр, қанды қанмен жумайтұғым,
Бежен мен мен ақылға бұлдайтұғын.
Берейін Бежен айтсын мұның жөнін,
Билігін ешкім сынап бұзбайтұғын.

— Жәрәйді қалауынды бердім, — дедім.
Белгі алмай үйде мынау мен кірмеймін.
Бежене Тәти мұны баяндап еді,
«Он екі белгісін бер ердің!» — деді.

Төреден үй тігілді Керей түсіп,
Он екі белгі берді алға тосып.
Ердің құны екі жүз жылқы еді деп,
Билігін айтты сонда Бежен кесіп.

Елу бесті төреге жолға кешсін,
Елуін басқа Керей тілім етсін,
Қарақас, Ботақара иесі ғой,
Жұбайдың құнын алып о да бітсін.

Бұл жұмыс екі күнде тынсын — дейді
Өшікпей батырың кеп сүйтсін — дейді.
Қалмақ іздеп алам деп тағы келер,
Арқалық жанын сақтап кетсін, — дейді.

Төремен осылайша бітім болды,
Жұбайды ойлап, жүрекке қайғы толды.
Найын¹ тартып қыздырып отырдым да,
Санына Сейілқанның басып алдым.

Ұстап ап Сейілқанға салдым таңба,
Жұбайдың қаны бітті деп ойымда.
Бәйметей бұны есітіп айтты маған
Арқалық Қоңқаға кет, тұрма мұнда.

Тұлпарын апарып бер сөзін жұтпа,
Қалмақ келсе, іздетер жалпақ жұртқа.
Ер екен шіркін Қоңқа атын беріп,
Бұл жұмыс не болар деп ақыл сұра.

Косарға таңдап тауып бір ат алдым, —
Қоңқаның Қаракерін мініп алдым.
Жұбайдың басына кеп бір күн түнеп,
Айрылған Қоңқаменен жерге бардым.

Сонан соң Қарадонғал тауға келдім,
Далаға таудан түскен түйе көрдім,
Бір бала жүр далада түйе жайып,
Жөн сұрап, қасына кеп «сен кім?» — дедім.

Бала айтты: «Мен қалмақпын түйе жайған,
Қоңқа батыр түйесі, болма қайран,
Атын танып, сұрауға батпай тұрмын
Айтыңыз, кім едіңіз, жөнің қайдан?»

«Жөнімді айтсам батырдың досы едім,
Таныдың, достың аты осы дедім.
Батырдың бұл күндерде өзі қайда?
Қарағым, білсең маған айтшы», — дедім.

¹ Най.

«Батырың үйінде деп берді жауап,
Той қылып күндіз-түні жатыр дулап.
Жүз үйді көшіріп кеп ханнан бұзып,
Сауық-сайран кұруда неше ғажап!»

«Хабар бер мен тұрайын түйе бағып,
Келді деп Қонқа досқа ер Арқалық.
Басқаға айтпа, батырдың өзіне айт» — деп,
Жұмсадым түйешіні қолқа салып.

Түйеші Қонқа кетті қайта шауып,
Батырға кеп білдірді ебін тауып,
Арқалық деген қазақ досыңыздан
Мен сізге келдім деді хабар алып.

Жөнелді батыр есітіп атқа міне,
Сайлауыт саулап шапты қалмай бірге,
Түйе жайып Арқалық отыр еді,
Қонқа келіп көрісті әлгі жерде.

Атының құшақтады мойынынан,
Тұлпары кеп кіре кетті қойынынан.
Арқалық, разымын үйге жүріп,
Тілеулі тамақ іш дед біздің тойдан.

Аулына сауылдасып ертіп келді,
Қалмақтар таңырқасып мені көрді.
— Ханменен қарсы келіп ерегісіп,
Әкелдім жүз үй қалмақ елді,— деді.

Атымды ер екенсің әкеп бердің,
Арқалық, бастан-аяқ бәрін білдім.
Жолдасың жолда өлсе, қаза шығар,
Төреңнен құн алыпсың тауып жөнін.

Арқалық, тында біраз ақыл салам,
Төренің бас өкпесі бір ат саған.

Төреңе келер сені тауып бер деп.
Басыңа түсер сонда ақыр заман.

Халқымен қарсы болған хан ақымақ,
Ханымен қарсы болған ер ақымақ.
Жорға-жүйрік таңдаулы он ат беріп,
Еліңе жүргізейін жолыңды тап.

Бір жорға ат төреңе тарт өкпелеген,
Татулас тілімді алсаң төреңменен.
Сен жалғыз, түк бітпейді ерегестен,
Көңілін тап, жан сақтап, ебіңменен.

Құлақ түріп жатайын қалмақтарға
Шықса іздеуші барайын Сауыр тауға.
Тағы да ұстап берсе, жолын тосып,
Соғысып айырайын барып жауға.

Сауыр менен Сайқан тау бәрін білем,
Сайқанда он кісілік үңгір көргем.
Бекініп сол үңгірге мен жатайын,
Күйің келсе, сен тілдес сол үңгірден,

Бір атты ақыл айтқан биге берсең,
Өз тұлпарым берейін өзің мінсең,
Жұбайдың бейітіне соған шейін,
Бала батыр жеткізер сені есен.

Он күнде бірге болдым досымменен,
Қоштасып ақыл айтты мәні терең.
Жұбайдың бейітіне әкеп салды,
Айдасып бала батыр қосымменен.

Қош айтып бала батыр кетті сонда,
Қоңқаның атын беріп келдім мұнда.
Ат тартып, кемшілікпен жаным үшін,
Табыстым төре сұммен ақырында.

Үш айдан соң калмактан шерік келді,
Байлаулы бала құстай мен бір шерлі.
Сауырға келсем жетіп уағдалы,
Алдымда көрдім тұрған Қоңқа ерді.

Шерекке төре-қара былай деген:
Талығып жолда өлді Жұбай деген.
Арқалық аштық өтіп мұнда өлді деп,
Біреудің көрден алып басын берген.

Көрсетті Жұбай көрін ел боп барлық,
Басты алып кетті шерек деп Арқалық.
Екеуміз Қоңқаменен Садыр тауда,
Сау қалған қуанышқа той жасадық.

Жөніне кетіп қалмақ, аман қалдым,
Қоңқаны — батыр досты қасыма алдым.
Екі батыр бас қосып Алтай, Сауыр
Жер шарын батырлықпен араладым.

т

емірхан деген айбарлы хан болыпты. Темірхан Нұрадын ханның Сәуле сұлу деген қызын алады. Сәуледен көпке дейін бала тумайды. Дүниеден перзентсіз өтемін бе деген қауыппен Темірхан Түрікпеннің Қараман деген ханының Қарашаш деген қызын елшілікпен кішілікке алады. Қарашаштың нағашысы Қоңырбек деген хан бегісі қалмақ екен. Қарашаш түскен жылы төсегімен көтеріп ұл туады. Артынан жалғасы болар ма екен деп, ұлдың атын Егізбай қояды. Егізбай екіге келгенде Қарашаш тағы ұл табады. Мұның аты Сегізбай болады. Темірхан Егізбай, Сегізбай мен Қарашашқа арнап, байырғы шаһарынан күншілік жерге салтанатты сарай салдырады да, өзі екі балаға қарайлап, Қарашаштың үйінде болады. Сәуленің ордасына айда, аптада бір келетін болады. Хан келмегесін Сәуле: «Қарашаштың өзі өзімнен, тұқымы тұқымымнан артық емес еді, менің төркінім хан Нұрадын еді де, оның нағашысы Қоңырбек деген қалмақ еді. Менен ханды аударып кеткен екі баланың қызығы-ау» деп зарығады да қамығады. Сөйтіп жүріп, қырық тоғызға шыққан жылы Сәуле жүкті болып, бір ұл, бір қыз егіз бала тапқан. Ұлдың атын Төрехан да, қыздың атын Ханбибі қойыпты. Қызық дәуірде жүріп, бір күні Темірхан ауырады. Сәуленің ордасында жатып, Темірхан сол аурудан дүние салады.

Халықтың кәрі-жасы: «Ел тірегі — хан еді, тірексіз ел болмас, хансыз тұру жөн болмас» — деп, кімді хан қою жөнін сөй-

леседі. Бұл кезде Егізбай жиырма үште де, Сегізбай жиырма бірде еді, ал ханның кенжесі Төрехан он тоғыз жаста болатын. Әкесі өлген кезде Егізбай мен Сегізбай дауға барса, дауды алған, жауға барса, жауды алған белгілі ер-азамат еді. Төрехан еркелікпен ештеңеге қатыспаушы еді. Хандық жайын сөйлескенде, әрі жасы аға, әрі ісі аға, кемдігі жоқ ер, міні жоқ шешен Егізбайды такка отырғызуды жастар қолдаған екен де, қариялар: «Хан болу Егізбайға жол емес, оның түп нағашысы қалмақ еді, Төреханның нағашысы хан, Нұрадын текті еді, хан тағы Төреханға лайық еді» — депті. Қариялар жастардың тілін алмай, хан тағын Төреханға арнайды. Төрехан алтын такка отырады. Айтқандары болмаған соң, жастар шамданып, ортасынан зирексінген тақ-тақ біреуін Егізбай, Сегізбайға хабар салуға жібереді.

Сөзге шебер — сұңғыла,
Елден шыққан бір залым,
Астына мінді сұр құла,
Егізбаймен замандас
Жасы қатар құрбы да,
Сұр құламенен желеді.
Егізбай мен Сегізді
Азғыруға келеді,
Сөзге шебер неме еді,
Келе сөйлей береді:
— Егіз бен Сегіз сен деді,
Бұзылған халық ел деді.
Хабарға келдім мен деді,
Туғаннан туға таласқан
Патша болды Төрехан,
Мұнда жатқан нен деді.
Халықтың үлкен кәрісі
Жастарға билік бермеді,
Сіздерге хабар келмеді,
Егізбай мен Сегіздің
Түп нағашысы қалмақтан

Бір нәсібі кем деді.
Егізбай елге хан болса,
Ыңғайында болмасак,
Еріксіз елді жер деді.
Төрехандай төренің
Нағашысы ер нәсеп,
Екі жағы тең деді.
Төрехандай төрені
Хан қою болар жөн деді.
Тақ берді халық балаға,
Екеуің қалдың далаға,
Өзің ойла, Егізбай,
Аға тұрып, інісі
Төрден орын ала ма?
Жас қорланар іс болды,
Туғаным деп аяма!
Артымнан өскен інім деп,
Дұшпан болған шіркінді
Туысқанға балама.
Ағаға ерік салмаған
Жаман іні оңа ма?
Аға тұрып, інісі
Халыққа тұлға бола ма?
Алқызыл мен Сарқызыл
Қос тұлпарға мін деді,
Адырналы бек сауыт,
Екі батыр ки деді,
Көк сүңгіні қолға алып,
Беліңе алмас іл деді,
Туғаным деп аямай,
Сәуленің алтын ордаға
Жаушылықпен ти деді.
Егізбай сонда арланды,
Айбаттанып шамданды,
Жаушылықпен баруға
Қаһарланып қамданды,

Катты жедел ойға алды,
Ашу қысып долданды,
Жылқыдағы Сегізге
Ер Егізбай жолданды.
Жедел қуды батырды,
Тентек ісі өзіне
Егізбай ердің мақұл-ды,
Жылқыдағы Сегізді
Бермен кел деп шақырды.
Ажары кетіп қуарған,
Екі көзі қызарған,
Ашуын сыртқа шығарған:
— Туған інім сен едің,
Сенің ағаң мен едім,
Суық сөз естіп құлағым
Ашу қысып келемін,
Ашуланған себебім,—
Темірхан атам өлгесін,
Төрехан жиған халықты,
Өз аузына қаратып,
Атадан қалған алтын тақ
Параменен алыпты.
Бізге хабар берген жоқ,
Беруді мақұл көрген жоқ,
Бірге туған ағам деп,
Туыстыққа сенген жоқ,
Біз жүріптіз бекерге
Туғаннан туға таласқан
Қорлығы естен кетер ме?
Мұның берген зәбірі
Көкіректен өшер ме?
Алқызыл мен Сарқызыл
Тұлпарға мініп алалық,
Бірге тума десек те,—
Төрехан еткен алалық,
Көкірегі қаралық,

Туысқан емес, бұ да жау,
Дұшпан болып шабалық;
Басын кесіп арамның,
Қанын ұрттап қаналық,
Атадан қалған алтын тақ.
Жалғыздан тартып алалық,
Сегізбай да долданды,
Солқылдақ құрық қолға алды,
Ағасының жауабын
Теріс демей жолға алды.
Алқызыл мен Сарқызыл,
Тұлпарды ұстап алады,
Қарашаштың ордаға,
Екі батыр барады.
Жау көргенде мінетін
Атқа ерді салады,
Береңгілі бек сауыт,
Шығыршықты көк сауыт
Беркіне қиіп алады.
Алтын балдақ ақ алмас,
Көрленіп шапса, жан қалмас,
Белге орай салады.
Жабылыңқы қабағы,
Төреханды өлтіру,
Екі залым талабы.
Алды-артына қарамай,
Қарулары жарқылдап,
Қос тұлпары аңқылдап,
Екеуі кетіп барады,
Қарашашқа бармады,
Сыр айтып ақыл салмады.
Сапарынан қалмады,
Жеделінен танбады.
Білігі артық Қарашаш
Екеуінің жүрісін
Ақылмен байқап аңдады.

Карашаш сонда ойлайды.
Екі балам есер деп,
Отырмаймын бекер деп,
Түрі жаман бұлардың,
Ашу қысқан секілді;
Төрехандай төрені
Екеуі жазым етер деп.
Өзімнен туған бала-ды
Өтінейін жалынып,
Білігі болса ашуын,
Анам деп, маған «кешер» деп.
Егізбай мен Сегізбай
Кос тұлпармен жөнөді,
Кигені сауыт беренді,
Рауан жолға кенелді.
Қырыққа келген Карашаш
Артынан қуды сол ерді.
«Егізбай» — деп ақырды,
«Сегізбайжан!» — деп шақырды.
Шакырды екі батырды,
Балам деп айкай салады.
Айкайлаған дауысы
Егіз, Сегіз ерлердің
Құлағына барады.
Айкайына тоқтамай,
Егіз бенен Сегізі
Кос тұлпарын сабады.
Қарашаш жылап еңрейді:
— Екі балам сен дейді,
Маған ақыл салмаған,
Шешеден ұлықсат алмаған
Екеуінің нең дейді.
Перзенттерім, шырағым,
Бір кайрылып кел дейді.
Қай сапарға барасын,
Жөніңді айтып бер,— дейді.

Сонда Егізбай сөйледі:
— Ал, Сегізбай бауырым,
Артыңнан қуды анаң-ай,
Кос балам деп шақырған
Даусы құлақ жарады-ай,
Қайрылмай кетсек жаман-ай,
Қарғыс берер Карашаш
Қайта айналып, баралық-ай,
Төрехандай ініге,
Қорған бола барам деп,
Алдап кетіп қалалық-ай,
Егізбай менен Сегізбай,
Карашашқа келеді,
Келіп сәлем береді,
Дүзі жанбай анадан,
Өтірікті тереді:
— Темірхан атам өлгесін,
Қалмақ деген көп халық
Ел шабуға келіпті,
Еңсеге дұшпан төніпті,
Ел қысылып көп жаудан,
Егіз бен Сегіз келсін деп,
Бізге хабар беріпті,
Әрі батыр данамын,
Әрі елге ағамын,
Қуырам жаудың заманын,
Тоқтатам дұшпан табанын,
Ер қорғаны — батырмын.
Бірге туған бауырым,
Төрехандай ініме,
Қорған бола барамын.
— Ей Егізбай, Сегізбай,
Өтірік айтып алдама,
Анаңды, шіркін, арбама,
Туған шешенді алдайсың,
Мақшарға не деп барасын,

Жаратқан жаббар аллаңа?
Шайтан кірді кеудене,
Жеделіңнен танбайсың,
Жаратпаймын түріңді,
Екеуінде он қару,
Төреханға арнайсың,
Шамаң келсе жалғыздың,
Қанын ұрттап жалмайсың,
Өтірік айтпа анаң,
Емізген ақ сүт мамаң,
Темірқан атаң өлгесін,
Хан болған шығар Төрехан
Байтақ елге жаңа да.
Кәрге мінген ажарың,
Не түріске жүргенің,
Танып тұр көңлім назарың,
Суытуға барасың
Сәуленің қызық базарын,
Қайыруға барасың
Жас тілектің қажырын.
Айтқан шығар бір залым
Төрехан бала хан болған
Азғырумен хабарын.
Тілімді алсаң, сындырма
Бауырыңның назарын,
Екі балам сындырма,
Шын тілеген, сағымды,
Сындыра қойсаң сағымды,
Өшірдің бастан бағымды,
Ашуланып арлансаң,
Ініңнен алып берейін,
Таласқан, балам, тағынды.
Төреханжанға барайын,
Барып тілеп қарайын,
Арланғаның тақ болса,
Төреден сұрап алайын.

— Ей, Қарашаш алжыған,
Жасы жетіп қажыған,
Сөзіңе құлақ салмаймын.
Қолымдағы көк алмас
Төреханға арнаймын.
Ол жалғыз да біз екеу,
Қу бастың басын жалмаймын.
Айналдырма, Қарашаш,
Сапарымнан қалмаймын.
Жау жақыннан табылды,
Ажалды соған арнаймын.
Бұ қорлыққа көнгендей,
Қарашаш шешем, қандаймын?
— Көзімнің жасын көр, балам,
Шын тілегім бер, балам,
Жығыла тілек тіледім,
Бермеген тілек нен, балам?
Ақ сүт берген мен едім,
Ішімнен шыққан сен едің
Екі шырақ керегім,
Төрехан бөтен кісі емес,
Мен үшін таста жеделің.
Екеуің үйде жата бер,
Төрехан мінген алтын тақ,
Ініңнен алып келемін.
— Қалдырып жолдан былшылдап,
Сындыра берме сағымды;
Байлаймын. деме бағымды,
Жеделге мінген шағымды,
Суығасын көңілім
Елдікпен алман тағымды,
Шын қаһарға мінгесін,
Келтірмей қайтпан, жазымды.
— Жығыла тілек тіледім,
Тілегімді бермейсін,
Көзімнің жасын көрмейсін,

Қисық істі жөн дейсін.
Нағашысы Төрехан,
Хан сұлтан еді Нұрадын,
Айтулының өзі еді.
Төрехан жалғыз беренім
Соның нәсіл көзі еді.
Төрехан бала хан болса,
Жаман менен жақсының
Бәрін бірдей көреді,
Қара қылды қақ жарып,
Әділ төре береді.
Пақыр менен мүскінге,
Төренің тиер себебі.
Егізбай егер хан болса,
Қазіргі сиқы мынау ғой,
Елді басып жер еді.
Тілек тілеп зарладым,
Тілекке құлақ салмадың,
Сөзімді қабыл алмадың.
Көзімнің жасын көрмедің,
Қолымды теріс жаяйын,
Теріс бата қағайын,
Пиғылын арам болғасын,
Балам деп неге аяйын?!
Жеделің қабыл болмағыр,
Бұ дүниеде оңбағыр,
Төрехандай төрені,
Әулиелер қолдағыр,
Бабалары қорғағыр,
Ер ашуы қызады,
Айтқан сөзі Қарашаш
Ерлердің жанын сығады,
Өзінің тапқан шешесін
Екі батыр қуады.
Қамшыменен сабады,
Шашынан алып шыңғыртып,

Қос бұрымын жұлады,
Табанда ұрып жығады,
Екі бала қамады,
Қамшылап қуып сабады,
«Батыр болсаң, сондай бол»,
Ананың басын жарады,
Қарашаш ана басынан
Сорғалап қан ағады,
Қатты таяқ зарпынан
Қарашаш сұлу талады.
Ұрып жығып шешесін,
Сәуленің алтын ордаға
Екеуі кетіп барады.
Қарашаш сонда жылады,
Көзінің жасын бұлады,
Көзден аққан ыстық жас,
Омырауын жуады.
— Тоғыз ай, он күн көтерген
Еңбекті анаң мен едім,
Өзімнен туған перзентім,
Ізгілік етер деп едім,
Қара жүрек, арам ит,
Анаға жоқ керегің,
Ақ сүтімнің айы ұрсын,
Қазіреті баба ұрсын,
Еңсеңнен басып тағы ұрсын.
Осыны айтып Қарашаш,
Қос бүйірін сығады,
Көзінің жасын бұлады,
Орнынан талып тұрады,
Ордасына өзінің
Асыға қадам ұрады,
Бір қайнысын тауып ап:
— Астыңа ат мін деді,
Қарыңа қамшы іл деді,
Төреханның ордаға,